

Вісник

Верховного Суду України

У Верховному Суді України відбулася науково-практична конференція «Судова практика Верховного Суду України у цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справах»

До річниці застосування Кримінального процесуального кодексу України

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 Кодексу адміністративного судочинства України, за II півріччя 2012 р.

Судові рішення в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах

Зміна кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення) у кримінальному провадженні

11(159)'2013

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Пилипчук П.П. — голова редакційної колегії, Голова Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист України;

Ярема А.Г. — заступник голови редакційної колегії, заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України;

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — заступник керівника апарату Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант служби керівника апарату Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мищенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — заступник секретаря Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

2 *Новини. Події. Факти* *News. Events. Facts*

2 У Верховному Суді України відбулася науково-практична конференція «Судова практика Верховного Суду України у цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справах»

The Scientific and Practical Conference “The Judicial Practice of the Supreme Court of Ukraine in Civil, Criminal, Commercial and Administrative Cases” took place at the Supreme Court of Ukraine

4 До річниці застосування Кримінального процесуального кодексу України

The anniversary of using the Criminal Procedural Code of Ukraine

6 *Висновки Верховного Суду України* *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

6 Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 Кодексу адміністративного судочинства України, за II півріччя 2012 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 237 of the Code of Administrative Court's Procedure of Ukraine in the second half of 2012

16 Судова практика
Court Practice

- 16** Рішення в адміністративних справах
Decisions in administrative cases
- 19** Рішення у господарських справах
Decisions in commercial cases
- 22** Рішення у кримінальних справах
Decisions in criminal cases
- 25** Рішення у цивільних справах
Decisions in civil cases

30 Судова практика
і проблеми вдосконалення законодавства
*Court Practice and
Challenges of Improvement of Legislation*

- 30** Андрушко П.П. Зміна кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення) у кримінальному провадженні
Andrushko P.P. Changing criminal and legal qualification (legal qualification of the criminal offense) in the criminal proceedings

42 Історико-правовий аспект
Historical and Legal Aspect

- 42** **Константий О.В.** Становлення і розвиток адміністративної юстиції в Україні
Konstantyi O.V. Development of administrative justice in Ukraine

Міжнародні зв'язки
International Ties

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4-а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253–1683,
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

Редактори:

А.В. Гончарук,
І.М. Мариненко,
К.С. Мусієнко,
П.О. Мусієнко,
О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова,
В.М. Горбаченко

Фото:

П.О. Мусієнко
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
просп. Правди, 31-а, оф. 511
м. Київ
04108
Телефони: (44) 468–3131, 464–1442, 464–1444.
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»
Чоколівський бульвар, 19
м. Київ
03168
Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 20.11.2013.
Формат 60×90 1/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 283.
Наклад 2510 пр. Ціна договірна

У Верховному Суді України відбулася науково-практична конференція «Судова практика Верховного Суду України у цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справах»

25 жовтня було обговорено правові висновки Верховного Суду України у справах усіх юрисдикцій, а також шляхи удосконалення його повноважень щодо забезпечення єдності судової практики. Захід організовано Верховним Судом України спільно із загальнонаціональним юридичним журналом «Право України» та Національною школою суддів України за сприяння проекту Ради Європи «Посилення незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади в Україні» й за фінансової підтримки проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедлива, незалежна та відповідальна судова влада України». У його роботі взяли участь судді найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, представники Адміністрації Президента України, Конституційного Суду України, вищих спеціалізованих, апеляційних та місцевих судів, Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, інших органів державної влади, науковці, юристи-практики.

Із вітальною промовою на відкритті конференції виступив Голова Верховного Суду України, к.ю.н. **Ярослав Романюк**, який, зокрема, висловив сподівання, що результати обговорення актуальних питань правозастосування сприятимуть вдосконаленню судової практики, а також виробленню алгоритму взаємодії між судами різних інстанцій. Учасників зібрання привітали й менеджер проекту Ради Європи «Посилення

незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади в Україні» **Андрій Кавакін** і керівник проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедлива, незалежна та відповідальна судова влада України» **Девід Вон**, наголосивши на готовності й надалі розвивати та поглиблювати співпрацю із судовою системою нашої держави, зокрема з Верховним Судом України. Суддя Верховного Суду України у відставці, проректор по забезпеченню організаційної діяльності Національної школи суддів України **Володимир Мазурок** підкреслив надзвичайну важливість вивчення судової практики Верховного Суду України майбутніми суддями. Тому, на його думку, подібний формат обговорення актуальних проблем судочинства є особливо корисним і продуктивним.

Далі окремі питання, пов'язані із загальною темою науково-практичної конференції, було обговорено на засіданнях трьох секцій. Так, модератор секції, присвяченій судовій практиці Верховного Суду України у цивільних та господарських справах, заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, к.ю.н. **Валентин Барбара** поінформував присутніх про правові позиції цієї Судової палати щодо регулювання правовідносин, що виникають за договором лізингу. Доповідь судді Верховного Суду України **Лілії Григор'євої** була присвячена огляду складних питань, що виникають при застосуван-

ні законодавства про право власності у практиці Верховного Суду України. А про підстави та межі обов'язковості рішень Верховного Суду України у господарських справах йшлося у виступі судді Верховного Суду України, к.ю.н. **Івана Шицького**. Професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Національної академії правових наук України (НАПрНУ), д.ю.н. **Наталія Кузнєцова** висвітлила питання судової практики у справах зі спорів, що виникають із кредитних правовідносин.

В обговоренні активну участь взяли: заступник голови Вищого господарського суду України **Артур Ємельянов**, завідувач кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАПрНУ, д.ю.н., проф. **Роман Майданик**, завідувач кафедри цивільного, господарського права та процесу Академії адвокатури України, д.ю.н., проф. **Зорислава Ромовська**, завідувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАПрНУ, д.ю.н., проф. **Анатолій Довгерт**, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва НАПрНУ, д.ю.н., проф. **Олена Беляневич** та ін.

Суддя Верховного Суду України, к.ю.н. **Микола Короткевич** був модератором дру-

гої секції, на якій обговорювалася судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах. На її засіданні із доповіддю «Правові позиції Верховного Суду України щодо кваліфікації злочинів, передбачених статтями 115 і 121 Кримінального кодексу України, викладених у його рішеннях, прийнятих на підставі пункту 1 частини першої ст. 445 Кримінального процесуального кодексу України» виступила суддя Верховного Суду України **Тетяна Гошовська**. А її колега з Верховного Суду України **Олена Кузьменко** зосередила увагу присутніх на судовій практиці Верховного Суду України при перегляді судових рішень у справах про злочини у сфері службової діяльності. Завідувач кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, к.ю.н., проф., член Науково-консультативної ради при Верховному Суді України (НКР) **Петро Андрушко** проаналізував особливості рішень Верховного Суду України, які постановляються за результатами перегляду судових рішень у кримінальних справах на підставі п.1 ч.1 ст. 445 КПК. Огляд складних питань, що виникають при застосуванні положень загальної частини КК в рішеннях Верховного Суду України, зробила у своїй доповіді суддя Верховного Суду України у відставці, начальник відділу підготовки суддів та працівників апаратів судів Національної школи суддів України, к.ю.н. **Ольга Шаповалова**.

Думки щодо зазначених питань висловили суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Михайло Вільгушинський**,

судді Верховного Суду України **Галина Канигіна** та **Віктор Школярів**, суддя Конституційного Суду України **Михайло Колос**, заступник голови Апеляційного суду Київської області **Олександр Шевченко**, перший заступник начальника Головного управління організації участі прокурорів у кримінальному провадженні в суді Генеральної прокуратури України **Олександр Микитенко**.

Судовій практиці Верховного Суду України в адміністративних справах була присвячена робота третьої секції, якою керував суддя Верховного Суду України, к.ю.н. **Олександр Прокопенко**. Для обговорення було запропоновано питання, що виникають при розгляді справ зі спорів щодо відносин публічної служби. Про своє бачення шляхів їх вирішення доповіли суддя Верховного Суду України **Олександр Коротких** та науковий консультант управління забезпечення діяльності Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заступник голови НКР, к.ю.н. **Олександр Конstantий**.

Жваву дискусію викликала тема «Правові позиції Верховного Суду України щодо адміністрування окремих податків, зборів та окремих платежів». Із доповідями виступили суддя Верховного Суду України **Микола Гусак** і завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», д.ю.н., проф., член НКР **Віктор Чернадчук**.

На нагальних проблемах правозастосування при розгляді спорів щодо реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соці-

ального захисту громадян акцентувалася увага у доповідях судді Вищого адміністративного суду України, секретаря пленуму цього суду, к.ю.н. **Михайла Смоковича** та завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», д.ю.н., професора, члена НКР **Дмитра Лук'янця**.

Активний обмін думками викликали доповіді з питання «Правові позиції Верховного Суду України у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів Державної митної служби України, а також за зверненнями цих органів», які виголосили суддя Верховного Суду України, к.ю.н. **Олег Кривенда** та професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д.ю.н. **Володимир Бевзенко**.

Свої думки щодо розглянутих на секції питань висловили заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати в адміністративних справах, к.ю.н. **Віктор Кривенко**; заступник голови Вищого адміністративного суду України, к.ю.н. **Михайло Цуркан**; суддя Верховного Суду України **Олександр Терлецький**; президент юридичної фірми «Салком», член-кореспондент НАПрНУ, д.ю.н., професор **Євген Кубко**; начальник юридичного управління Пенсійного фонду України **Тетяна Рябцева**; начальник відділу організації спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді Національної школи суддів України **Олександр Гашицький**; старший радник адвокатського об'єднання «Юридична фірма «Василь Кісіль і Партнери» **Вадим Белянович**.

До річниці застосування Кримінального процесуального кодексу України

Із цієї нагоди 30 жовтня у Верховному Суді України відбулася міжнародна науково-практична конференція
«Кримінальний процесуальний кодекс України:
практика застосування та перспективи розвитку»

Я. Романюк

К. Джиакумопулос

Н. Шукліна

М. Юль

Захід було організовано за сприяння офісу Ради Європи (РЕ) в Україні у рамках проекту «Підтримка реформи кримінальної юстиції України» у співпраці з Адміністрацією Президента України, Національною школою суддів України та за підтримки Верховного Суду України.

У конференції взяли участь представники органів РЕ на чолі з головою директорату з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права РЕ **Крістосом Джиакумопулосом**, судді Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, апеляційних та місцевих судів, представники органів державної влади України, наукових кіл, міжнародних та громадських організацій, які працюють у сфері кримінальної юстиції.

Із вітальним словом виступили Голова Верховного Суду України, к.ю.н. **Ярослав Романюк**; **Крістос Джиакумопулос**, т.в.о. ректора Національної школи суддів України,

к.ю.н. **Наталія Шукліна**; Посол Королівства Данія в Україні, Грузії та Вірменії **Мерете Юль**.

Модератор вступної сесії науково-практичної конференції **Крістос Джиакумопулос** запросив до промови Посла Європейського Союзу (ЄС) в Україні, Голову Представництва ЄС в Україні **Яна Томбінські**, який зосередив увагу присутніх на важливості реформ у сфері утвердження верховенства права в нашій державі для відносин між Україною та ЄС. Із основною доповіддю «Кримінальний процесуальний кодекс України: професійне застосування нового законодавства» виступив радник Президента України, д.ю.н. **Андрій Портнов**. Тему «Кримінальний процесуальний кодекс України: результати та подальше впровадження» висвітлив у доповіді заступник Генерального прокурора України, д.ю.н. **Григорій Серета**. Також перед учасниками конференції промови виголосили перший заступник міністра юстиції України **Інна Ємельянова**, голова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Андрій Солодков**,

президент Спілки адвокатів України, голова Національної асоціації адвокатів України **Лідія Ізовітова**, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини **Валерія Лутковська**.

На сесії, модератором якої була суддя Верховного Суду України у відставці, начальник відділу підготовки суддів та працівників апаратів судів Національної школи суддів України, к.ю.н. **Ольга Шаповалова**, обговорювалися загальні засади тлумачення та застосування Кримінального процесуального кодексу України (КПК). Про проблеми застосування КПК та забезпечення відповідності його положень стандартам Європейського суду з прав людини поінформував консультант РЕ **Джеремі МакБрайд**. Суддя Верховного Суду України, к.ю.н. **Микола Короткевич** приділив увагу питанню забезпечення права на захист, свободу та особисту недоторканність. Заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Станіслав Міщенко** детально зупинився на окремих аспектах реалізації принципу

Я. Томбінські

А. Портнов

Г. Серета

І. Ємельянова

А. Солодков

Л. Ізовітова

В. Лутковська

О. Шаповалова

М. Короткевич

С. Міщенко

В. Городовенко

Е. Сванідзе

О. Татаров

М. Гошовський

А. Вишневський

О. Первушина

М. Кліменко

М. Хавронюк

М. Лінгбо

М. Батлер

«законність» у кримінальному провадженні. А голова Апеляційного суду Запорізької області, д.ю.н. **Віктор Городовенко** зосередив увагу присутніх на важливості забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

«Стадія досудового розслідування. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування» — такою була тема другої сесії (модератор — голова Апеляційного суду Івано-Франківської області **Надія Стефанів**), на якій консультант РЕ **Ерік Сванідзе** порушив складні питання щодо застосування КПК на досудовій стадії — порушення провадження, повідомлення про підозру, тримання під вартою. Заступник начальника Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України, д.ю.н. **Олег Татаров** висвітлив питання організації розслідування кримінальних правопорушень. Із доповідями також виступили заступник начальника Головного управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні Генеральної прокуратури України, к.ю.н. **Микола Гошовський** («Роль прокуратури на стадії досудового розслідування. Забезпечення процесуального керівництва досудовим розслідуванням»), директор Координаційного центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги Міністерства юстиції України **Андрій Вишневський** («Проблеми і нові

можливості сторони захисту в контексті надання безоплатної правової допомоги»), голова Апеляційного суду АР Крим, к.ю.н. **Валерій Чорнобук** («Запровадження інституту слідчого судді в Україні та його роль у забезпеченні дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні»).

Під час роботи третьої сесії за темою «Стадія судового провадження: роль сторін у змагальному кримінальному процесі та нові способи врегулювання кримінальних правовідносин», модератором якої був **Станіслав Міщенко**, із доповіддю про роль прокурора у змагальному судовому процесі виступив проректор Національної академії прокуратури України, к.ю.н. **Олександр Толочко**. **Джеремі МакБрайд** присвятив виступ обов'язкам прокуратури щодо розкриття доказів, **Лідія Ізовітова** наголосила на необхідності забезпечення прав учасників кримінального провадження у судовому розгляді, голова Голосіївського районного суду м. Києва **Олена Первушина** детально зупинилася на питанні про змагальний судовий процес та рівність сторін за новим КПК. Про наявні складні питання у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості та про примирення у кримінальному провадженні доповів суддя, в. о. голови Луцького

міськрайонного суду Волинської області **Михайло Квятковський**.

На завершальній сесії дискусія розгорнулася навколо головної теми «Шляхи вдосконалення системи кримінальної юстиції в Україні». Так, суддя Верховного Суду України **Марина Кліменко** висловила думку щодо потреби підвищення ролі Верховного Суду України у забезпеченні однакового застосування норм права судами кримінальної юрисдикції. А директор з наукового розвитку Центру політико-правових реформ, д.ю.н. **Микола Хавронюк** детально ознайомив присутніх із основними висновками й результатами моніторингу статистики і практики застосування КПК. Про судову практику та вдосконалення кримінально-процесуальних норм йшлося у доповіді **Ольги Шаповалової**. Консультант РЕ **Мікаель Лінгбо** довів до відома учасників конференції інформацію про перспективи подальших реформ у сфері кримінальної юстиції відповідно до європейських стандартів. У виступах керівника відділу Представництва ЄС в Україні **Александр Албу** та радника з правових питань департаменту юстиції США **Мері Батлер** йшлося про підтримку ЄС реформ у сфері кримінальної юстиції нашої країни та про можливості продовження співпраці міжнародних організацій з Україною для ефективного впровадження таких реформ.

**Висновки Верховного Суду України,
викладені у рішеннях, прийнятих за результатами
розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави,
передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 Кодексу адміністративного
судочинства України, за II півріччя 2012 р.**

**СПРАВИ ЗІ СПОРІВ З ПРИВОДУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

**Справи зі спорів з приводу реалізації державної політики
у сфері господарської діяльності**

1. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України від 23 березня 1996 р. № 98/96-ВР «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» (чинного на час виникнення спірних правовідносин) патентуванню підлягають операції з надання послуг у сфері гравального бізнесу, які здійснюються суб'єктами підприємницької діяльності або їх структурними (відокремленими) підрозділами. В абз. 1 ч. 4 ст. 5 цього Закону визначено, що торговий патент на здійснення операцій з надання послуг у сфері гравального бізнесу має бути видано на кожне окреме гравальне місце (гравальний автомат, гравальний стіл). За змістом цієї статті гравальне місце — це місце, на якому проводиться одночасно лише одна азартна гра.

Згідно з підпунктом 8 п. 4 ст. 267 ПК України для здійснення діяльності у сфері розваг торговий патент придбається для кожного окремого гравального місця. Якщо окреме гравальне місце має декілька незалежних гравальних місць, торговий патент придбається окремо для кожного з них (*постанова Верховного Суду України від 9 жовтня 2012 р. у справі № 21-336а12*).

2. Згідно з вимогами ч. 2 ст. 17 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1952-IV) державна реєстрація речових прав на нерухоме майно проводиться, зокрема, за наявності даних технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, речові права стосовно яких

підлягають реєстрації. У разі реєстрації переходу права власності на нерухоме майно дані стосовно нерухомого майна, в тому числі його технічні характеристики, право щодо якого реєструється, вже містяться у Державному реєстрі прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Відповідно до п. 1.2 Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна (затверджена наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 24 травня 2001 р. № 127; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 липня 2001 р. за № 582/5773) технічна інвентаризація, яка проводиться з метою визначення фактичної площі та об'єму будівлі, споруди, оцінки технічного стану та установлення вартості, передбачає первинну технічну інвентаризацію та поточні інвентаризаційно-оцінювальні роботи для встановлення змін за певний період часу після первинної інвентаризації.

За змістом наведених норм проведення поточної технічної інвентаризації нерухомого майна у разі реєстрації переходу права власності відповідно до Закону № 1952-IV і Тимчасового положення про порядок державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно (затверджений наказом Міністерства юстиції України від 7 лютого 2002 р. № 7/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 лютого 2002 р. за № 157/6445 (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин)) є обов'язковою за умови встановлення обставин

щодо змін у його технічному стані. Крім того, положення ст. 24 Закону № 1952-IV не містять такої підстави для відмови у проведенні державної реєстрації права власності, а в ч. 3 ст. 24 Закону № 1952-IV встановлено заборону відмовляти у її проведенні з непередбачених цим Законом підстав (*постанова Верховного Суду України від 23 жовтня 2012 р. у справі № 21-310a12*).

3. За змістом пунктів 1, 7 ч. 1 ст. 10 Закону України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2939-XII) контрольно-ревізійним управлінням в областях надається право перевіряти у підконтрольних установах грошові та бухгалтерські документи, звіти, кошториси й інші документи, що підтверджують надходження і витрачання коштів та матеріальних цінностей, проводити перевірки фактичної наявності цінностей (грошових сум, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування тощо); пред'являти керівникам та іншим службовим особам підконтрольних установ, що ревізуються, вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства з питань збереження і використання державної власності та фінансів.

Згідно із ч. 1 ст. 2 Закону № 2939-XII головним завданням державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного фінансового

контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна, станом і достовірністю бухгалтерського обліку та фінансової звітності в міністерствах та інших органах виконавчої влади, в державних фондах, у бюджетних установах і у суб'єктів господарювання державного сектора економіки, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують (отримували в періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у періоді, що перевіряється) державне чи комунальне майно за виконання місцевих бюджетів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

За змістом зазначених положень встановлені у ст. 2 Закону № 2939-XII завдання щодо контролю за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, презюмують надання контрольно-ревізійній службі права проводити перевірки стосовно дотримання законодавства при нарахуванні та виплаті установою державної форми власності заробітної плати працівникам (*постанова Верховного Суду України від 13 листопада 2012 р. у справі № 21-358a12*).

Справи щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Державної митної служби України та її органів, а також за їх зверненнями

1. За змістом ст. 266 МК України, положень постанови Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) від 9 квітня 2008 р. № 339 «Про затвердження Порядку здійснення контролю за правильністю визначення митної вартості товарів» та Порядку декларування митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, та подання відомостей для її підтвердження (затверджений постановою КМУ від 20 жовтня 2006 р. № 1766) митні органи мають виключну компетенцію в питаннях перевірки, контролю правильності обчислення декларантом та визначення митної вартості. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 265 МК України у разі якщо у митного органу виникає сумнів щодо правильності визначення декларантом митної вартості товару, то він своїм рішенням має право зобов'язати останнього визначити митну вартість іншим способом, ніж він використав для її визначення. З урахуванням наведеного суд, постановляючи стягну-

ти суму надмірно сплаченого податку на додану вартість (далі — ПДВ), фактично визначив митну вартість ввезеного товару, чим підмінив митний орган (*постанова Верховного Суду України від 7 вересня 2012 р. у справі № 21-242a12*).

2. За змістом ст. 313 МК України класифікація товарів, тобто віднесення товарів до класифікаційних групувань, визначених в Українській класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі — УКТЗЕД), є виключною компетенцією митних органів.

Незалежно від закінчення операцій митного контролю, оформлення та пропуску товарів і транспортних засобів митний контроль за ними може здійснюватися, якщо є достатні підстави вважати, що мають місце порушення законодавства України чи міжнародного договору України, контроль за виконанням яких покладено законом на митні органи. Такий контроль здійснюється на підставі письмового розпоря-

дження керівника митного органу або особи, яка його заміщує (ст. 69 МК).

Аналіз наведених норм свідчить про можливість митного контролю після завершення митного оформлення (за умови обґрунтованої підозри, що під час пропуску товарів і транспортних засобів через митний кордон України було допущено порушення законодавства України та на підставі письмового розпорядження керівника митного органу або особи, яка його заміщує).

Однак, зважаючи на обставини справи, Суд, враховуючи зазначені вище норми законодавства, дійшов висновку про те, що коли митні органи внесли товар до певного коду номен-

клатури та пропустили товар, то в подальшому вони не мали підстав для прийняття податкових повідомлень у зв'язку з виявленням помилки у класифікації товарів, в тому числі з посиланням на результат камеральної перевірки та на положення підпункту «в» підпункту 4.2.2 п. 4.2 ст. 4 Закону України від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», чинного на час виникнення спірних правовідносин (*постанови Верховного Суду України від 18 вересня 2012 р. у справі № 21-203a12, від 6 листопада 2012 р. у справі № 21-330a12*).

Справи щодо захисту економічної конкуренції

За змістом статей 36, 37 Закону України від 11 січня 2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» (далі — Закон № 2210-III) вирішення питань щодо прийняття розпорядження про початок розгляду справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції або про відмову заявнику у розгляді справи належить до виключної компетенції органів Антимонопольного комітету України (далі — АМК) та є способом реалізації покладених на них законодавством владних управлінських функцій у сфері забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльно-

сті та у сфері державних закупівель відповідно до ст. 1 Закону України від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII «Про Антимонопольний комітет України».

У зв'язку з цим прийняття АМК розпорядження про початок розгляду справи не може порушувати права або законні інтереси суб'єкта господарювання, оскільки застосування до нього будь-яких санкцій (заходів відповідальності), встановлених статтями 51—54 Закону № 2210-III, таке рішення не передбачає (*постанова Верховного Суду України від 9 жовтня 2012 р. у справі № 21-173a12*).

Справи зі спорів з приводу забезпечення сталого розвитку населених пунктів та землекористування

1. Відповідно до ст. 377 ЦК України до особи, яка придбала житловий будинок, будівлю або споруду, переходить право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення, у розмірах, установлених договором. Якщо договором про відчуження житлового будинку, будівлі або споруди розмір земельної ділянки не визначений, до набувача споруди переходить право власності на ту частину земельної ділянки, яка зайнята житловим будинком, будівлею або спорудою, та на частину земельної ділянки, яка є необхідною для їх обслуговування.

Згідно з частинами 1, 2 ст. 125 ЗК України право власності та право постійного користування земельною ділянкою виникає після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності та право постійного користування земельною ділянкою і його державної реєстрації. Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди і його державної реєстрації.

У ст. 126 ЗК України передбачено, що право власності на земельну ділянку і право постійного користування земельною ділянкою посвідчується державними актами. Форми державних актів затверджуються КМУ. Право оренди землі оформлюється договором, який реєструється відповідно до закону.

За змістом зазначених норм у законодавстві розмежовуються поняття «надання» та «придбання» земельної ділянки в користування або у власність. Наданням земельної ділянки в користування або у власність законодавець розуміє як прийняття органом відповідного рішення про надання землі у власність або в користування, так і подальше оформлення документа, який згідно зі ст. 126 ЗК України посвідчує право на землю. Придбання земельної ділянки у власність — це виникнення права на земельну ділянку, яка раніше надавалася і на яку є правовстановлюючі документи, визначені ст. 126 ЗК України, на підставі цивільно-правового договору.

До особи, яка придбала житловий будинок, будівлю або споруду, переходить право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення, у розмірах, установлених договором. У разі якщо договором про відчуження житлового будинку, будівлі або споруди розмір земельної ділянки не визначено, до набувача переходить право власності на ту частину земельної ділянки, яка зайнята житловим будинком, будівлею або спорудою, та на частину земельної ділянки, яка необхідна для їх обслуговування, при цьому документами, що посвідчують право на землю, є відповідні документи, що видавалися при її наданні (*постанова Верховного Суду України від 6 листопада 2012 р. у справі № 21-335а12*).

2. Відповідно до ст. 43 Закону України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації» (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) розпорядження голови державної адміністрації, що суперечать Конституції України, законам України, рішенням Конституційного Суду України, іншим актам законодавства або є недоцільними, неекономними, неефективними за очікуваними чи фактичними результатами, скасовуються Президентом України, головою місцевої державної адміністрації вищого рівня або в судовому порядку. Ця норма узгоджується з положеннями ч. 8 ст. 118 Конституції України про те, що рішення голів місцевих державних адміністрацій, які суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути скасовані відповідно до закону Президен-

том України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Крім цього, в Рішенні від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 19, ст. 144 Конституції України, ст. 25, ч. 14 ст. 46, частин 1, 10 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) Конституційний Суд України визначив, що органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення. Це є гарантією стабільності суспільних відносин між органами місцевого самоврядування і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього рішення.

За змістом наведених норм скасування головою місцевої державної адміністрації власного розпорядження, на підставі якого в осіб уже виникло право власності на земельні ділянки, є виходом за межі його повноважень. Ненормативні правові акти органів місцевого самоврядування є актами разового застосування, вони вичерпують свою дію фактом їхнього виконання, а тому не можуть бути скасовані чи змінені цими органами після їх виконання (*постанова Верховного Суду України від 25 грудня 2012 р. у справі № 21-412а12*).

СПРАВИ ЗІ СПОРІВ З ПРИВОДУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ

Справи щодо адміністрування окремих податків, зборів та обов'язкових платежів:

– бюджетного відшкодування з ПДВ

1. Згідно з підпунктом 7.4.4 п. 7.4 ст. 7 Закону України від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість» (чинного на час виникнення спірних правовідносин) якщо платник податку придбаває матеріальні та нематеріальні активи, які не призначалися для їх використання в господарській діяльності такого платника, то сума податку, сплаченого у зв'язку з таким придбанням, не включається до складу податкового кредиту (*постанова Верховного Суду України від 3 липня 2012 р. у справі № 21-126а12*).

– податку на прибуток підприємств

2. Віднесення до складу витрат на придбання векселів в окремому податковому обліку фінансових результатів операцій з цінними паперами та деривативами вартості векселів, емітованих покупцями цінних паперів та інших товарів у платника податку, якими здійснено розрахунок за поставлені цінні папери та інші товари, ґрунтується на підпункті 7.6.1 п. 7.6 ст. 7 Закону України від 28 грудня 1994 р. № 334/94-ВР «Про оподаткування прибутку підприємств» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

Якщо на момент придбання простого векселя та формування витрат відповідно до п. 7.6 ст. 7 цього Закону векседавець не було визнано банкрутом, то віднесення вартості придбання до витрат у відповідному звітному податковому періоді є правомірним (*постанова Верховного Суду України від 9 жовтня 2012 р. у справі № 21-280а12*).

– податку з доходів фізичних осіб

3. За змістом статей 1, 4 Закону України від 10 грудня 1991 р. № 1956-ХІІ «Про товарну біржу» (далі — Закон № 1956-ХІІ) мета діяльності товарної біржі — надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування та полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій та забезпечення, зокрема, умов для проведення біржової торгівлі, надання членам і відвідувачам біржі організаційних та інших послуг без права здійснювати біржові операції, оскільки таке право мають лише її члени або брокери, які зобов'язані провадити розрахунки за своїми угодами відповідно до правил біржової торгівлі. Відповідно до ч. 7 ст. 279 ГК та частин 3, 4 ст. 1 Закону № 1956-ХІІ (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) товарна біржа не займається посередництвом і не має на меті одержання прибутку, а її діяльність здійснюється згідно з цим Законом та чинним законодавством України, статутом біржі, правилами біржової торгівлі та біржового арбітражу.

Аналіз наведених норм дає підстави для висновку про те, що товарна біржа не нараховує (не виплачує) оподаткований дохід на користь платника податку, не здійснює посередницьких функцій під час продажу об'єкта рухомого майна, а також не є податковим агентом при застосуванні договорів купівлі-продажу рухомого майна та не є нотаріусом, який при здійсненні операцій з продажу або обміну об'єкта рухомого майна, визначених ст. 12 Закону України від 22 травня 2003 р. № 889-IV «Про податок з доходів фізичних осіб», є податковим агентом (по-

станова Верховного Суду України від 16 жовтня 2012 р. у справі № 21-340а12).

– плати за землю

4. Закон України від 3 липня 1992 р. № 2535-ХІІ «Про плату за землю» (чинний на час виникнення спірних правовідносин, далі – Закон № 2535-ХІІ) визначає розміри та порядок плати за використання земельних ресурсів, а також напрями використання коштів, що надійшли від плати за землю, відповідальність платників та порядок контролю за правильністю обчислення і справляння земельного податку. Закон України від 14 вересня 2000 р. № 1953-ІІІ «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» (далі — Закон № 1953-ІІІ) спрямований на вдосконалення механізму та прискорення приватизації об'єктів незавершеного будівництва.

Таким чином, Законом № 2535-ХІІ регулюються розміри і порядок плати за використання земельних ресурсів, а також встановлюється відповідальність платників земельного податку та орендної плати за порушення норм цього Закону; Законом № 1953-ІІІ визначено особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва, включаючи законсервовані об'єкти, у тому числі за ініціативою органів, уповноважених здійснювати управління відповідним державним майном, об'єктів незавершеного будівництва, що утримуються на балансах підприємств, які не підлягають приватизації. У зв'язку з цим саме Законом № 1953-ІІІ регулюється механізм придбання чи оренди земельної ділянки, на якій знаходиться об'єкт незавершеного будівництва, і, відповідно, порядок справляння орендної плати за таку земельну ділянку. Зокрема, відповідно до ст. 28 цього Закону покупець об'єкта незавершеного будівництва з моменту придбання об'єкта протягом строку будівництва, визначеного умовами приватизації, звільняється відповідно до закону від плати за землю щодо земельної ділянки, на якій знаходиться цей об'єкт, на строк будівництва, визначений умовами приватизації (*постанова Верховного Суду України від 4 вересня 2012 р. у справі № 21-199а12*).

Справи щодо реалізації загальних засад оподаткування; погашення зобов'язань платників податків перед державними цільовими фондами

Функції державних податкових органів визначені в статтях 8—10 Закону України від 4 грудня 1990 р. № 509-ХІІ «Про державну податкову службу в Україні» (в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин, далі — Закон № 509-ХІІ). Державні податкові інспекції в райо-

нах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції забезпечують, зокрема, облік платників податків. Скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності є одним із заходів, спрямованих на запобігання порушення подат-

кового законодавства або його припинення, а не засобом забезпечення обліку платників податків.

Суб'єкт владних повноважень має діяти виключно в межах та у спосіб, що встановлені законом, оскільки він виконує державні функції та лише держава шляхом законодавчого регулювання визначає його завдання, межі його повноважень та спосіб, у який він здійснює ці повноваження. Розширене тлумачення суб'єктом владних повноважень способів здійснення своїх повноважень не допускається. У зв'язку з цим визначений законом предмет позову, з яким суб'єкт

владних повноважень може звернутися до суду під час здійснення ним владних управлінських функцій, не підлягає розширеному тлумаченню. У зв'язку з цим органи державної податкової служби відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 11 Закону № 509-ХІІ мають право звертатися до суду з позовом про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності виключно у випадках, прямо передбачених законом, з метою виконання покладених на них завдань і функцій (*постанова Верховного Суду України від 9 жовтня 2012 р. у справі № 21-177а12*).

Справи зі спорів з приводу реалізації публічної фінансової політики

1. Відповідно до ч. 1 ст. 250 ГК України адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом. Статтею 99 КАС України встановлено строки звернення до адміністративного суду. Аналіз наведених норм дає підстави для висновку, що встановлені в ст. 250 ГК України строки поширюються лише на застосування контролюючим органом адміністративно-господарських санкцій, а не на їх стягнення в судовому порядку, що здійснюється в межах строків звернення, встановлених ст. 99 КАС України (*постанова Верховного Суду України від 10 липня 2012 р. у справі № 21-147а12*).

2. У разі проведення готівкових розрахунків із застосуванням реєстратора розрахункових операцій (далі — РРО) або використанням розрахункової книги оприбуткуванням готівки є сукупність таких дій: фіксація повної суми фактичних надходжень готівки у фіскальних звітних чеках РРО (даних розрахункової книги) та відображення на їх підставі готівки у книзі обліку розрахункових операцій відповідно до абз. 3 п. 2.6 Положення про ведення касових операцій у національній валюті (затверджене постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637; зареєстровано у Міністерстві юстиції України 13 січня 2005 р. за № 40/10320; в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин). Відповідно до абз. 3 ст. 1 Указу Президента України від 12 червня 1995 р. № 436/95 «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» невиконання будь-якої з цих дій є порушенням порядку оприбуткування готівки, за яке встановлена відповідаль-

ність (*постанова Верховного Суду України від 11 грудня 2012 р. у справі № 21-400а12*).

3. У п. 6 додатку до постанови КМУ від 7 лютого 2001 р. № 121 «Про терміни переведення суб'єктів підприємницької діяльності на облік розрахункових операцій у готівковій та безготівковій формі із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій» наведено перелік автоматів для реалізації товарів (послуг), використання яких можливе у випадку обладнання їх РРО. Зокрема, такими є автомати: з продажу квитків на приміському залізничному транспорті, гральні, з обліку жетонів в автоматизованих контрольних пунктах проходу пасажирів у метрополітені, з продажу дозованих і штучних товарів, іншого призначення.

Правовий аналіз цієї норми права дає підстави вважати, що наведений невичерпний перелік автоматів вказує на такі, що здійснюють розрахункові операції, тобто операції з приймання готівкових коштів або їхніх замінників (жетонів) за реалізований товар або надану послугу.

Такі автомати для реалізації товарів (послуг) під час здійснення розрахункової операції можуть приймати готівкові кошти або їхні замінники.

Якщо в розрахунковій операції використовується замінник готівкових коштів, то у будь-якому випадку повинна мати місце операція заміни готівкових коштів на їхні замінники (жетони, талони тощо).

Операція із заміни готівкових коштів на їхні замінники може бути розрахунковою, якщо при цьому надається платна послуга.

Закон України від 6 липня 1995 р. № 265/95-ВР «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 265/95-ВР) не містить визначення терміна «послуга», воно наведене в іншому документі — За-

коні України від 1 грудня 2005 р. № 3164-IV «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності». Згідно із цим законодавчим актом послуга — це результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій.

Таким чином, автомати, що здійснюють розрахункові операції, приймаючи від покупця жетони як замітники готівкових коштів за надання послуги або товару, мають бути обладнані РРО.

Будь-яка розрахункова операція за допомогою РРО реєструється один раз за надання послуги чи товару.

Надання послуги заміни готівкових коштів на їхні замітники відрізняється від послуги, що в подальшому надається з використанням такого замінника (жетона).

У зв'язку з цим відповідь на питання, яка фактично послуга надана, міститься в розрахунковому документі, виданому РРО.

Розрахунковий документ — документ встановленої форми та змісту (касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ тощо), що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) коштів, купівлі-продажу іноземної валюти, надрукований у випадках, передбачених цим Законом, і зареєстрований

у встановленому порядку РРО або заповнений вручну (абз. 15 ст. 2 Закону № 265/95-ВР).

Цей документ свідчить про сутність наданої послуги. Зокрема, стосовно послуг, які надаються з використанням автоматів, це може бути право на проїзд у приміському залізничному транспорті, право на гру, право на проїзд у метрополітені або на отримання замінника готівкових коштів (жетонів), які можуть бути використані в автоматизованих контрольних пунктах проходу пасажирів у метрополітені.

У випадку коли під час видачі жетонів у розрахунковому документі вказується на набуте право на послугу чи товар, а не на обмінну операцію готівкових коштів на їхні замітники, жетон не набуває статусу замінника грошей і подальше використання жетона для початку гри на гральному автоматі не може вважатися розрахунковою операцією, оскільки у цьому випадку не відбувається приймання автоматом для гри готівкових коштів або їхніх замінників. Тобто надання послуги заміни не тотожне розрахунковій операції.

Гральні автомати, що не здійснюють розрахункові операції, тобто не приймають готівкові кошти або їхні замітники, не мають бути обладнані РРО (*постанова Верховного Суду України від 18 грудня 2012 р. у справі № 21-341а12*).

СПРАВИ ЗІ СПОРІВ З ПРИВОДУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРАХ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН

Справи щодо збору та обліку страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

1. Із набранням чинності Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» з 1 січня 2004 р. витрати на виплату та доставку пенсій, призначених на підставі п. «а» ч. 1 ст. 13 Закону України від 5 листопада 1991 р. № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» (далі — Закон № 1788-ХІІ) особам, які були зайняті на роботах за Списком № 1, покриваються підприємствами та організаціями. Обов'язок підприємств та організацій з відшкодування здійснених Пенсійним фондом України (далі — ПФУ) після 1 січня 2004 р. витрат на виплату і доставку зазначених пенсій не пов'язаний із датою призначення такої пенсії чи часом набуття необхідного для цього пільгового стажу.

Винятком із цього правила є лише відшкодування витрат на виплату та доставку пенсій особам, які були безпосередньо зайняті повний

робочий день на підземних роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт та рудників за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах (затверджений постановою КМУ від 16 січня 2003 р. № 36), призначених з урахуванням вимог ст. 14 Закону № 1788-ХІІ (*постанови Верховного Суду України від 25 вересня 2012 р. у справі № 21-293а12, від 25 вересня 2012 р. у справі № 21-294а12, від 2 жовтня 2012 р. у справі № 21-250а12*).

2. Законом України від 9 вересня 2004 р. № 1994-IV «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених ст. 57 Закону України «Про

освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів» (далі — Закон № 1994-IV) заборгованість із виплат педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів, передбачених ст. 57 Закону України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII «Про освіту», які за змістом ст. 21 Закону України від 18 січня 2001 р. № 2240-III «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» (далі — Закон № 2240-III; у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) є базою нарахування страхових внесків, визнана кредиторською заборгованістю Державного бюджету України.

Механізм погашення такої заборгованості визначено п. 4 Порядку погашення кредиторської заборгованості державного бюджету педагогічним і науково-педагогічним працівникам навчальних закладів та установ освіти з виплати надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення при наданні щорічної відпустки (затверджений постановою КМУ від 19 вересня 2005 р. № 934 «Про реалізацію Закону України «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів»), згідно з яким відрахування, передбачені законодавством, з виплат науково-педагогічним працівникам здійснюються в установленому порядку.

Відповідно до ч. 2 ст. 27 Закону № 2240-III страхувальник зобов'язаний нараховувати і сплачувати страхові внески в установлені строки та в повному обсязі. За положеннями ст. 30 Закону № 2240-III страхувальник-роботодавець несе відповідальність за несвоєчасність сплати та неповну сплату страхових внесків. У разі несвоєчасної сплати страхових внесків страхувальником або неповної їх сплати страхувальник сплачує суму донарахованих контролюючим органом страхових внесків (недоїмки), штраф та пеню. За неповну сплату страхових внесків на страхувальника накладається штраф у розмірі прихованої (заниженої) суми заробітної плати, на яку відповідно до цього Закону нараховуються страхові внески, а в разі повторного порушення — у трикратному розмірі зазначеної суми. Не сплачені в строк страхові внески, пеня і штраф стягуються в дохід Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності зі страхувальника у безспірному порядку (*постанова Верховного Суду України від 25 вересня 2012 р. у справі № 21-274a12*).

3. У період з 17 липня по 31 грудня 2010 р. діяв Закон України від 8 липня 2010 р. № 2461-VI «Про внесення змін до законів України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2461-VI)», яким був установлений механізм обчислення та сплати страхових внесків фізичної особи-підприємця.

Під час дії цього Закону та ч. 3 ст. 106 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 1058-IV) у підприємця виникла недоїмка зі сплати страхових внесків, а управління ПФУ оформило вимогу про сплату боргу. У вимозі недоїмка була врахована по грудень 2010 р., тобто за період дії Закону № 2461-VI та ч. 3 ст. 106 Закону № 1058-IV.

Сплата страхових внесків здійснюється у строки, визначені ч. 6 ст. 20 Закону № 1058-IV, — щоквартально, протягом 20 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного кварталу. Суми несплачених страхових внесків вважаються простроченою заборгованістю і стягуються з нарахуванням пені та застосуванням фінансових санкцій.

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 106 Закону № 1058-IV територіальні органи ПФУ за формою і у строки, визначені правлінням ПФУ, надсилають страхувальникам, які мають недоїмку, вимогу про її сплату. Вимога про сплату недоїмки є виконавчим документом. Протягом десяти робочих днів із дня одержання вимоги про сплату недоїмки страхувальник зобов'язаний сплатити суми недоїмки та суми фінансових санкцій. Страхувальник у разі незгоди з розрахунком суми недоїмки, зазначеної у вимозі про її сплату, узгоджує цю вимогу з органами ПФУ в порядку, встановленому правлінням ПФУ, а в разі неузгодження вимоги із органами ПФУ має право на її оскарження в судовому порядку.

Згідно з абз. 5 п. 7 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», що набрав чинності з 1 січня 2011 р., стягнення заборгованості зі сплати страхових внесків за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та сум штрафних санкцій, нарахованих та/або не сплачених у період до 1 січня 2011 р., в тому числі страхових внесків, строк сплати яких на 1 січня 2011 р. не настав, здійснюється фон-

дами загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до законодавства, що діяло на момент виникнення такої заборгованості або застосування штрафних санкцій.

Аналіз наведених положень законодавства дає підстави вважати, що управління ПФУ при

формуванні вимоги щодо сплати недоїмки зі страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування діяло правомірно (*постанова Верховного Суду України від 3 липня 2012 р. у справі № 21-157a12*).

Справи щодо призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат із відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування

Відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону України від 9 квітня 1992 р. № 2262-ХІІ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) пенсії особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їх сімей обчислюються з грошового забезпечення цих військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу. При цьому для обчислення їм пенсій враховуються відповідні оклади за посадою, військовим чи спеціальним званням, процентна надбавка за вислугу років, надбавки за вчене звання і вчену ступінь, кваліфікацію та умови служби в порядку і розмірах, що визначаються КМУ. За змістом абз. 1 п. 1 постанови КМУ від 11 серпня 1995 р. № 648 «Про умови оплати праці осіб, які працюють в гірських районах» у військових частинах, розташованих на території населених пунктів, яким надано статус гірських, посадові оклади військовослужбовців підвищуються на 25 відсотків.

Відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України від 15 лютого 1995 р. № 56/95-ВР «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) населені пункти, які розташовані на висоті 400 метрів і вище над рівнем моря і відповідають трьом критеріям цієї статті, набувають статусу гірських. Слід враховувати, що згідно із ч. 2 ст. 2 цього Закону перелік населених пунктів, яким надається статус гірських, затверджується КМУ.

Касаційний суд помилково застосував п. 9 постанови КМУ від 17 липня 1993 р. № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей», який регулює порядок призначення пенсії за службу у високогірній місцевості, а не п. 7 цієї постанови (*постанова Верховного Суду України від 25 вересня 2012 р. у справі № 21-229a12*).

Справи щодо соціального захисту; соціального захисту та зайнятості інвалідів; соціальних послуг

1. Частиною 3 ст. 45 Закону України від 27 квітня 2010 р. № 2154-VI «Про Державний бюджет України на 2010 рік» (далі — Закон № 2154-VI) було визначено, що допомога при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку відповідно до Закону України від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2811-ХІІ) та Закону № 2240-III (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) призначається і здійснюється в розмірах і порядку, визначених КМУ.

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми (далі — Порядок) був затверджений постановою КМУ від 27 грудня 2001 р. № 1751 саме на виконання Закону № 2811-ХІІ (п. 1 Порядку). Новий акт КМУ на виконання ст. 45 За-

кону № 2154-VI прийнятий не був. За змістом п. 17 цього Порядку право на виплату допомоги мають особи, зазначені в ст. 13 Закону № 2811-ХІІ, яка на час виникнення спірних відносин діяла щодо виплати допомоги лише на незастрахованих осіб. Розміри і порядок виплати допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку відповідно до Закону № 2240-III на виконання ст. 45 Закону № 2154-VI КМУ не визначив. На відносини щодо виплати допомоги такій особі за період із серпня по грудень 2010 р. поширюються норми спеціального закону (яким є Закон № 2240-III), у зв'язку з цим застосування до таких правовідносин положень Закону № 2811-ХІІ та Порядку є помилковим (*постанова Верховного Суду України від 11 грудня 2012 р. у справі № 21-300a12*).

2. За змістом статей 19, 20 Закону України від 21 березня 1991 р. № 875-ХІІ «Про основи соці-

альної захищеності інвалідів в Україні» адміністративно-господарські санкції за невиконання підприємством нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів не сплачуються лише підприємствами, що повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів.

Відповідно до положень Закону України від 23 червня 2005 р. № 2711-IV «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі – Закон № 2711-IV) його дія поширюється на паливно-енергетичні підприємства та суб'єкти господарської діяльності, перераховані в п. 1.3 ст. 1 цього Закону, які мають або перед якими є заборгованість, що виникла внаслідок несплати або неповних розрахунків за енергоносії; позивач не належить до учасників розрахунків; борг відповідача не є боргом у сфері енергопостачання (енергоспоживання) чи несплатою за електроенергію або податковим боргом; спірний борг виник унаслідок стягнення адміністративно-господарських санкцій за невиконання нормативу зі створення робочих місць для працевлаштування інвалідів, на які не поширюються норми податкового законодавства і Закону № 2711-IV. На стягнення адміністративно-господарських санкцій за невиконання нормативу зі створення робочих місць для працевлаштування інвалідів не поширюються вимоги ст. 37 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження», а тому

постанова відділу державної виконавчої служби про зупинення виконавчого провадження є неправомірною (*постанова Верховного Суду України від 18 грудня 2012 р. у справі № 21-405a12*).

3. Відповідно до вимог п. 10 ч. 1 ст. 30 Закону України від 28 лютого 1991 р. № 796-XII «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (далі — Закон № 796-XII) в редакції Закону України від 6 червня 1996 р. № 230/96-ВР допомога по догляду за потерпілою дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується у подвійному розмірі допомоги, передбаченої законодавством України, незалежно від факту роботи. У підпункті «а» підпункту 5 п. 28 розд. II Закону України від 28 грудня 2007 р. № 107-VI «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (далі — Закон № 107-VI) зазначена норма з 1 січня 2008 р. була виключена, проте Рішенням Конституційного Суду України від 22 травня 2008 р. № 10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) такі зміни визнано неконституційними, у зв'язку з цим вони втратили чинність з дня його ухвалення. Тому з 22 травня 2008 р. відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 30 Закону № 796-XII допомога по догляду за потерпілою дитиною до досягнення нею трирічного віку мала виплачуватись у подвійному розмірі допомоги, передбаченої законодавством України, незалежно від факту роботи (*постанова Верховного Суду України від 18 грудня 2012 р. у справі № 21-395a12*).

Справи зі спорів щодо відносин публічної служби

Преміювання військовослужбовців Командування сил підтримки Збройних Сил України (далі — ЗСУ) та командирів (керівників) військових частин (установ), безпосередньо йому підпорядкованих, згідно з Інструкцією про преміювання та заохочення грошовою премією військовослужбовців Командування сил підтримки ЗСУ та командирів (керівників) військових частин (установ), безпосередньо йому підпорядкованих, затвердженої наказом начальника Генерального штабу ЗСУ від 7 грудня 2009 р. № 134 (далі — Інструкція про преміювання), здійснювалось за наказом командувача у межах фонду грошового забезпечення, затвердженого для Командування сил підтримки ЗСУ у кошторисі. Фінансування Командування сил підтримки ЗСУ здійснювалось за бюджетною програмою 2101020 «Утримання особового складу Збройних Сил України».

Відповідно до положень Закону України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII «Про соціальний і

правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», п. 5 постанови КМУ від 7 листопада 2007 р. № 1294 «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» та Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам, затвердженої наказом Міністра оборони України від 11 червня 2008 р. № 260, преміювання військовослужбовців Командування сил підтримки ЗСУ як органу військового управління, що не входило до структури Генерального штабу ЗСУ, визначалось Інструкцією про преміювання і здійснювалось за наказом командувача в межах асигнувань, передбачених у кошторисі на грошове забезпечення такої категорії військовослужбовців (*постанова Верховного Суду України від 13 листопада 2012 р. у справі № 21-322a12*).

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок може здійснюватися виключно відповідно до вимог закону та у встановленому порядку, наслідком порушення якого є скасування таких розпоряджень (ст. 21 ЗК України).

Отже, зміна виду цільового призначення (використання) земельної ділянки сільськогосподарського призначення, встановленого законодавством та конкретизованого уповноваженим органом державної влади у рішенні про передачу її у власність або надання у користування та в документі, що посвідчує право на земельну ділянку, потребує обов'язкового дотримання механізму такої зміни, визначеного Порядком зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, чинного на час виникнення спірних правовідносин

ПОСТАНОВА

Іменем України

5 березня 2013 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України за участю представника Генеральної прокуратури України, третьої особи — Особа 4, представників третіх осіб: Особа 1, Особа 2, Особа 3, розглянувши у відкритому судовому засіданні справу за позовом заступника прокурора Києво-Святошинського району Київської області до Києво-Святошинської районної державної адміністрації Київської області (далі — РДА), треті особи: Особа 1, Особа 2, Особа 3, товариство з обмеженою відповідальністю «Тера Парадиз», про визнання незаконними та скасування розпоряджень, **встановила:**

У грудні 2010 р. позивач звернувся до суду з позовом, у якому з урахуванням уточнення позовних вимог просив визнати протиправними та скасувати розпорядження голови РДА від: 13 травня 2010 р. № 2954, 14 травня 2010 р. № 2955 та № 2956, 21 травня 2010 р. № 2980, 28 травня 2010 р. № 2988, 4 червня 2010 р. № 3009, 18 червня 2010 р. № 3085, 3087, 3088, 3089, 24 червня 2010 р. № 3118, 29 червня 2010 р. № 3176, 6 липня 2010 р. № 3200, 16 липня 2010 р. № 3305, 19 липня 2010 р. № 3314, 23 липня 2010 р. № 3368, 3369, 3370, 3371, 9 серпня 2010 р. № 3462, 10 серпня 2010 р. № 3469, 3470, 3496, 11 серпня 2010 р. № 3497, 16 серпня 2010 р. № 3523, 17 серпня 2010 р. № 3539, 29 вересня 2010 р. № 4053, 30 вересня 2010 р. № 4069, 1 жовтня 2010 р. № 4081, 4082, 4083, 7 жовтня 2010 р. № 4124.

На обґрунтування позовних вимог позивач зазначив, що при проведенні перевірки законності вказаних розпоряджень голови РДА Прокуратура Києво-Святошинського району Київської області встановила, що оскаржуваними розпорядженнями надано дозволи на розробку технічної документації із землеустрою щодо зміни використання земельних ділянок з ведення особистого селянського господарства на ведення індивідуального садівництва, що суперечить вимогам чинного на час їх видання законодавства у сфері земельних правовідносин. На думку позивача, у чинному на час виникнення спірних правовідносин законодавстві не було передбачено можливості зміни органами виконавчої влади та місцевого самоврядування виду користування земельною ділянкою в межах певної категорії земель сільськогосподарського призначення. Крім того, ст. 25 Закону від 22 травня 2003 р. № 858-IV «Про землеустрій» (далі — Закон № 858-IV), якою визначено перелік видів документації із землеустрою, не передбачено виготовлення технічної документації із землеустрою щодо зміни використання земельних ділянок, які є у приватній власності громадян та юридичних осіб.

Відповідач проти позову заперечував і зазначив, що при прийнятті оскаржуваних розпоряджень діяв на підставі та в межах повноважень, а також у спосіб, визначений чинним на той час законодавством. На думку відповідача,

* Публікується повний текст судового рішення із незначними редакційними правками.

у випадку зміни виду використання не змінюється цільове призначення земельної ділянки та не змінюються її межі, а тому розроблення проекту відведення земельної ділянки законом не вимагається. Він також зазначив, що оскаржувані розпорядження про затвердження технічної документації із землеустрою щодо зміни використання земельних ділянок, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб, було видано на підставі висновків відповідних органів, що також свідчить про їх відповідність чинному законодавству.

Окружний адміністративний суд м. Києва постановою від 24 травня 2011 р. позов задовольнив повністю.

Київський апеляційний адміністративний суд постановою від 22 грудня 2011 р., залишеною без змін ухвалою Вищого адміністративного суду України від 8 травня 2012 р., скасував постанову Окружного адміністративного суду м. Києва від 24 травня 2011 р. та ухвалив нове рішення, яким у позові відмовив.

Заступник Генерального прокурора України звернувся із заявою про перегляд ухвали суду касаційної інстанції з підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, у якій, посилаючись на неоднакове застосування ст. 20 ЗК (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), порушив питання про скасування ухвали Вищого адміністративного суду України від 8 травня 2012 р. та залишення в силі постанови Окружного адміністративного суду м. Києва від 24 травня 2011 р.

На підтвердження неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми права заявник надав ухвалу Вищого адміністративного суду України від 19 липня 2012 р. у справі № К/9991/79343.

Перевіривши наведені у заяві доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вважає, що заява підлягає задоволенню з огляду на таке.

У справі, яка розглядається, касаційний суд, залишаючи без змін рішення суду апеляційної інстанції, погодився з його висновком про те, що ведення особистого селянського господарства та ведення індивідуального садівництва є способами функціонального використання земель сільськогосподарського призначення в межах однієї категорії. Тому, оскільки спірними розпорядженнями змінювалося функціональне використання земельних ділянок, а не їх цільове призначення, і не змінювалися межі цих земельних ділянок, у відповідача та третіх осіб не

було обов'язку дотримуватися процедури зміни цільового призначення земельної ділянки, встановленої Порядком зміни цільового призначення земель, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 502; далі — Порядок) та розробляти проект відведення земельної ділянки.

Однак у справі, рішення в якій надано на підтвердження наведених у заяві доводів, касаційний суд у подібних правовідносинах дійшов протилежного висновку, зазначивши, що зміна виду використання земель сільськогосподарського призначення з порушенням Порядку, яким визначено механізм зміни цільового призначення земель, що перебувають у власності громадян або юридичних осіб, є підставою для скасування оскаржуваного розпорядження. При цьому касаційний суд зважав на те, що ст. 20 ЗК містить заборону на вільне визначення напрямів використання земель сільськогосподарського призначення власником.

Аналіз зазначених судових рішень дає підстави зробити висновок, що касаційний суд по-різному застосовує положення ЗК, які регулюють правовідносини, пов'язані зі встановленням та зміною цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні одних і тих самих норм матеріального права, Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України зважає на таке.

Одним із основних принципів у ЗК визначено принцип раціонального використання та охорони земель.

Відтворюючи дієвість цього принципу, ЗК поділяє земельний фонд України, який становлять усі землі країни в межах її території, за особливим правовим режимом та основним цільовим призначенням на категорії.

Стаття 19 ЗК закріплює такі категорії земель: землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; землі рекреаційного призначення; землі лісогосподарського призначення; землі водного фонду; а також землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Віднесення земель до тієї чи іншої категорії згідно з ч. 1 ст. 20 ЗК здійснюється на підставі рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Кожна категорія земель має узагальнене цілкове призначення, що визначає специфіку її особливого правового режиму. Так, земельні ділянки, віднесені до однієї категорії, можуть використовуватися за різними видами цільового призначення.

Згідно з ч. 1 ст. 22 ЗК землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

У свою чергу відповідно до ч. 3 ст. 22 ЗК землі сільськогосподарського призначення можуть передаватися у власність та надаватися у користування громадянам для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби, ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Статтями 31, 33—37 цього Кодексу встановлений правовий режим видів використання сільськогосподарських земель.

Так, згідно зі ст. 33 ЗК громадяни можуть мати на праві власності та орендувати земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства. Використання земель особистого селянського господарства здійснюється відповідно до закону.

Таким є Закон від 15 травня 2003 р. № 742-IV «Про особисте селянське господарство», відповідно до ст. 1 якого особисте селянське господарство — це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Правовий режим земельних ділянок для садівництва визначено ст. 35 ЗК, відповідно до ч. 1 якої встановлено, що громадяни України із земель державної і комунальної власності мають право набувати безоплатно у власність або на умовах оренди земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва. Відповідно до ч. 3 цієї статті земельні ділянки, призначені для садівництва, можуть використовуватися для закладання багаторічних плодкових

насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також для зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо.

Різний правовий режим земель, що відводяться для ведення особистого селянського господарства, та земель, що відводяться для індивідуального садівництва, додатково підтверджується положеннями ст. 122 ЗК, якою встановлено норми безоплатної передачі громадянам земельних ділянок, які також обумовлені особливостями кожного виду використання земельної ділянки.

При цьому абз. 2 ч. 5 ст. 20 ЗК встановлює обов'язок власників використовувати землі зазначеної категорії виключно в межах вимог щодо користування землями певного виду використання, встановлених статтями 31, 33—37 цього Кодексу.

Отже, відповідно до закріпленого принципу раціонального використання та охорони земель земельні ділянки (частини земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування з визначеними щодо неї правами) сільськогосподарського призначення підлягають використанню виключно відповідно до видів їх використання, які відповідають їх цільовому призначенню.

Стаття 1 Закону № 858-IV містить визначення поняття «цільове призначення земельної ділянки», згідно з яким це є її використання за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законодавством порядку.

Цільове призначення земельних ділянок, які надані громадянам, юридичним особам у власність чи постійне користування, зазначається в державних актах на право власності на земельну ділянку та на право постійного користування земельною ділянкою. З цією метою до форми бланків зазначених державних актів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2002 р. № 449 «Про затвердження форм державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою», введена графа «цільове призначення».

Таким чином, цільове призначення конкретної земельної ділянки фіксується у рішенні уповноваженого органу про передачу її у власність або надання у користування та в документі, що посвідчує право на земельну ділянку.

Аналіз зазначених норм матеріального права дає підстави зробити висновок, що зміна виду використання земельної ділянки в межах її цільово-

го призначення можлива, але порядок вирішення цього питання не встановлений.

Виходячи із принципу ЗК щодо раціонального використання та охорони земель, суд вважає, що зміна виду використання землі в межах її цільового призначення повинна проводитися у порядку, встановленому для зміни цього цільового призначення землі.

У ЗК передбачено зміну цільового призначення землі органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, які приймають рішення про передачу цих земель у власність або надання у користування, вилучення (вкуп) земель і затверджують проект землеустрою або приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного та історико-культурного призначення.

Згідно з ч. 3 ст. 20 ЗК зміна цільового призначення земельних ділянок здійснюється згідно з Порядком за ініціативою власників.

Обов'язковою умовою дотримання встановленої процедури зміни цільового призначення земельної ділянки є складання або переподання (якщо зміні цільового призначення підлягає вся земельна ділянка, а не її частина) проекту відведення земельної ділянки з місцевими органами виконавчої влади (районним (міським) органом земельних ресурсів, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органом містобудування й архітектури та охорони культурної спадщини), а також підлягає державній землевпорядній експертизі.

Встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок може здійснюватись виключно відповідно до вимог закону та у встановленому порядку, наслідком порушення якого є скасування таких розпоряджень (ст. 21 ЗК).

Отже, зміна виду цільового призначення (використання) земельної ділянки сільськогосподарського призначення, встановленого законодавством та конкретизованого уповноваженим органом державної влади у рішенні про передачу її у власність або надання у користування та в документі, що посвідчує право на земельну ділянку, потребує обов'язкового дотримання механізму такої зміни, визначеного Порядком.

Ураховуючи викладене, а також те, що суд касаційної інстанції при вирішенні спору у справі, що розглядається, неправильно застосував норми матеріального права до встановлених у справі обставин, заяву заступника Генерального прокурора України слід задовольнити.

Керуючись статтями 241—243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **п о с т а н о в и л а**:

Заяву заступника Генерального прокурора України задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 8 травня 2012 р. скасувати, справу направити на новий касаційний розгляд.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Виходячи із положень Закону України «Про Антимонопольний комітет України», відділення цього Комітету у межах наданих йому повноважень має право виступати у суб'єкта господарювання відповідну інформацію, яка необхідна для дослідження ринків.

Невиконання розпоряджень, рішень та вимог органу Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення відповідно до ч. 2 ст. 22 цього Закону тягне передбачену законом відповідальність, тому суб'єкта господарювання, який не виконав зазначені вимоги, правомірно згідно із положенням Закону України «Про захист економічної конкуренції» було притягнуто до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції

ПОСТАНОВА

Судової палати у господарських справах Верховного Суду України

від 14 серпня 2012 р.

(в и т я г)

У лютому 2012 р. до Верховного Суду України звернулося Черкаське обласне територіальне

відділення Антимонопольного комітету України (далі — Черкаське відділення; АМКУ відповід-

но) про перегляд Верховним Судом України з підстави, передбаченої п. 1 ст. 111¹⁶ ГПК, постанови Вищого господарського суду України від 20 грудня 2011 р. у справі № 08/03/26/64/2011 за позовом виробничо-комерційного підприємства «Фаворит-2014» Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Рух за рівні можливості» (далі — Підприємство) до Черкаського відділення АМКУ про визнання недійсним рішення.

Заява мотивована тим, що суд касаційної інстанції у цій справі, скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій про відмову в задоволенні позову та ухвалюючи нове рішення про задоволення позову, висловив правову позицію про те, що оскільки планове дослідження ринку надання в оренду торгових приміщень, на підставі якого було витребувано відповідну інформацію у позивача, хоча і входить до кола повноважень органів АМКУ, але само по собі не давало відповідачеві правових підстав вимагати від позивача обов'язкового надання інформації, а отже, не давало і підстав вбачати у діях Підприємства, яке відмовилося надати Черкаському відділенню АМКУ запитувану інформацію, ознаки правопорушення, передбаченого п. 13 ст. 50 Закону від 11 січня 2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» (далі — Закон № 2210-III).

На обґрунтування неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, внаслідок чого, на думку Черкаського відділення АМКУ, ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах, заявник надав копію постанови Вищого господарського суду України від 3 березня 2009 р. у справі № 16/107-08-3142, в якій суд касаційної інстанції, застосувавши до подібних правовідносин ті самі норми матеріального права, дійшов протилежного правового висновку про те, що при витребуванні відповідної інформації у зв'язку із дослідженням ринку надання послуг відділення АМКУ діяло в межах повноважень, наданих йому чинним законодавством.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, перевіrivши наведені заявником обставини, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вважає, що заява підлягає задоволенню частково з огляду на таке.

При вирішенні справи судом встановлено, що відповідно до плану роботи Черкаського відділення АМКУ на 2010 р., затвердженого

його головою 25 грудня 2009 р., відповідач на підставі статей 7, 17, 22¹ Закону від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII «Про Антимонопольний комітет України» (далі — Закон № 3659-XII) у рамках проведення дослідження ринків щодо дотримання суб'єктами господарювання законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема надання в оренду торгових приміщень (площ), 20 вересня 2010 р. надіслав Підприємству разом з іншими суб'єктами господарювання вимогу про надання відповідної інформації та копій документів у десятиденний строк із дня її отримання.

У зв'язку з неотриманням запитуваної інформації Черкаське відділення АМКУ 8 жовтня 2010 р. вдруге направило вимогу про надання відповідної інформації у триденний строк із дня її отримання.

Підприємство не виконало зазначені вимоги. Рішенням адміністративної колегії Черкаського відділення АМКУ від 29 грудня 2010 р. дії Підприємства щодо неподання у встановлені строки інформації на вимоги від 20 вересня 2010 р. та від 8 жовтня 2010 р. визнано порушенням законодавства про захист економічної конкуренції (п. 13 ст. 50 Закону № 2210-III) та згідно із ч. 5 ст. 52 цього Закону накладено на Підприємство два штрафи у розмірі 17 тис. грн кожний за вчинені порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Вищий господарський суд України, задовольняючи позов Підприємства про визнання недійсним рішення адміністративної колегії Черкаського відділення АМКУ від 29 грудня 2010 р., виходив із того, що при витребуванні відповідної інформації Черкаське відділення АМКУ діяло поза межами повноважень, наданих йому чинним законодавством, тому у нього не було правових підстав для притягнення Підприємства до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Проте з такими висновками суду касаційної інстанції погодитися не можна з огляду на таке.

Відповідно до ст. 3 Закону № 3659-XII основним завданням АМКУ є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині, зокрема, здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Частиною 2 ст. 12 Закону № 3659-ХІІ передбачено, що повноваження територіальних відділень АМКУ визначаються цим Законом, іншими актами законодавства. Повноваження територіального відділення АМКУ не можуть виходити за межі повноважень АМКУ, визначених законом.

Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 7 цього Закону АМКУ у сфері формування та реалізації конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного і методичного забезпечення діяльності АМКУ та застосування законодавства про захист економічної конкуренції має повноваження, зокрема, вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію конкурентної політики.

Голова територіального відділення АМКУ відповідно до пунктів 5, 12 ч. 1 ст. 17 Закону № 3659-ХІІ має повноваження, між іншим, при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом; проводити дослідження ринку, визначати межі товарного ринку, а також становище, у тому числі монопольне (домінуюче), суб'єктів господарювання на цьому ринку та приймати відповідні рішення (розпорядження).

Аналогічні повноваження закріплено й у Положенні про територіальне відділення Антимонопольного комітету України (затверджене розпорядженням АМКУ 23 лютого 2001 р. № 32-р; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 березня 2001 р. за № 291/5482), зокрема, п. 3 ч. 1 якого, між іншим, передбачено, що відділення АМКУ має повноваження вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самовряду-

вання, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб інформацію, у тому числі з обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію конкурентної політики.

Крім того, виходячи зі змісту статей 22, 22¹ Закону № 3659-ХІІ, розпорядження, рішення та вимоги органу АМКУ, голови територіального відділення АМКУ щодо подання суб'єктами господарювання та іншими документів, інформації тощо, необхідних для виконання цими органами завдань, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції, є обов'язковими для виконання у визначені ними строки.

Отже, виходячи із положень зазначених вище норм чинного законодавства, а також встановлених судами попередніх інстанцій фактичних обставин справи, Черкаське відділення АМКУ у межах наданих йому повноважень мало право витребувати у Підприємства відповідну інформацію, необхідну для дослідження ринку надання в оренду торгових приміщень (площ), а позивач у свою чергу зобов'язаний був надати таку інформацію у встановлені строки.

Невиконання розпоряджень, рішень та вимог органу АМКУ, голови його територіального відділення відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону № 3659-ХІІ тягне передбачену законом відповідальність, а Підприємство зазначені вимоги не виконало, тому його правомірно згідно із положеннями Закону № 2210-ІІІ було притягнуто до відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Суд касаційної інстанції при вирішенні цієї справи неправильно застосував норми матеріального права.

Керуючись статтями 111²³—111²⁵ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановила: заяву Черкаського відділення АМКУ задовольнити частково; постанову Вищого господарського суду України від 20 грудня 2011 р. скасувати, справу № 08/03/26/64/2011 направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

У ч. 2 ст. 366 КК передбачена кримінальна відповідальність за вчинення службового підроблення, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, визначення яких дається у примітці до ст. 364 КК, — матеріальні збитки, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Кримінальна відповідальність за цей злочин настає тоді, коли службове підроблення призвело до спричинення майнової шкоди і ця шкода перебуває у прямому (безпосередньому) причинному зв'язку (зв'язку взаємозалежності) саме зі службовим підробленням

ПОСТАНОВА

Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України

від 20 червня 2013 р.

(в и т я з)

Краснодонський міськрайонний суд Луганської області вироком від 12 грудня 2011 р. засудив Б. за: ч. 5 ст. 191 КК до позбавлення волі на строк сім років із конфіскацією майна; ч. 2 ст. 366 КК до позбавлення волі на строк два роки.

На підставі ст. 70 КК Б. визначено остаточне покарання — позбавлення волі на строк сім років із конфіскацією всього майна.

На підставі ч. 5 ст. 74 КК Б. звільнено від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності.

Б. визнано винуватим у тому, що він, обіймаючи посаду директора спільного українсько-російського підприємства, 19 травня 1998 р. з метою заволодіння державним майном працював на посаду начальника комерційного відділу шахти. Реалізуючи свій злочинний умисел на заволодіння державним майном в особливо великих розмірах, Б. зловжив своїм службовим становищем та довірою директора шахти Ф. (справа про обвинувачення якого у злочині, передбаченому ч. 2 ст. 367 КК закрита на підставі ст. 49 КК), підробив і підписав від імені директора договір від 8 червня 1998 р. про спільну господарську діяльність між шахтою та спільним підприємством виробничо-комерційною фірмою (далі — СП ВКФ).

Надалі, знаючи про відвантаження вугілля з шахти, Б. з метою заволодіння ним, скористався наявними у нього незаповненими бланками з підписом директора шахти, що були завірені печаткою, склав завідомо неправдивий документ (лист), адресований на ім'я начальника управління матеріально-технічного постачання державної холдингової компанії (далі — УМТП ДХК, ДХК відповідно) без номера і дати.

Згідно з цим листом, відвантажене із шахти на державне підприємство Групова збагачувальна фабрика (далі — ДП ГЗФ) вугілля в кількості

471 т і на дочірнє підприємство Центральна збагачувальна фабрика у кількості 606 т, а всього у кількості 1 тис. 77 т на суму 74 тис. 54 грн 52 коп. є власністю СП ВКФ, директором якого був Б.

Зазначений документ Б. пред'явив в УМТП ДХК, яке передало вугілля в кількості 1 тис. 77 т у власність СП ВКФ. УМТП ДХК переробило його й отримало 467 т концентрату та відвантажило в кількості 199 т на суму 17 тис. грн., як власність СП ВКФ, на адресу державного підприємства.

Таким чином, Б., зловживаючи своїм службовим становищем, як посадова особа заволодів чужим майном, а саме — рядовим вугіллям шахти в кількості 1 тис. 77 т на загальну суму 74 тис. 54 грн 52 коп., що є особливо великим розміром, привласнив його та розпорядився ним на власний розсуд.

Щоб приховати привласнення рядового вугілля шахти в кількості 1 тис. 77 т на суму 74 тис. 54 грн 52 коп., Б. вніс до офіційних документів завідомо неправдиві відомості, що виразилось у складанні неправдивих документів: листа без номера та дати, складеного від імені директора шахти Ф. на ім'я начальника УМТП ДХК М., а також листа, складеного від імені генерального директора ДХК К., що призвело до тяжких наслідків.

Апеляційний суд Луганської області ухвалою від 3 липня 2012 р. вирок щодо Б. залишив без змін.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 26 лютого 2013 р. судові рішення щодо Б. залишив без змін.

Заступник Генерального прокурора України у заяві порушив питання про скасування ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 лютого 2013 р. щодо Б. та направлення справи на новий касаційний розгляд. На його думку, підставами для такого рішення було неоднакове застосуван-

ня судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень.

Заступник Генерального прокурора України вважав, що кваліфікуюча ознака — тяжкі наслідки — одночасно була застосована до обох складів злочину, хоча тяжкі наслідки (заволодіння майном шляхом зловживання засудженим своїм службовим становищем) — це наслідок іншого тяжкого злочину, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК. Службове підроблення (ст. 366 КК) не мало прямого (безпосереднього) причинного зв'язку між діями Б. і тяжкими наслідками. Внесення в офіційні документи завідомо неправдивих відомостей не призвело безпосередньо до тяжких наслідків, а стало способом заволодіння майном шляхом зловживання засудженим своїм службовим становищем, що і становило ідеальну сукупність злочинів.

На обґрунтування заяви заступник Генерального прокурора України послався на ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 вересня 2012 р. щодо К., засудженого вироком Пролетарського районного суду м. Донецька від 30 січня 2012 р. за ч. 2 ст. 366 КК, ч. 4 ст. 191 КК, якою суд касаційної інстанції частково задовольнив касаційну скаргу прокурора, змінив зазначений вирок, переqualіфікував його дії з ч. 2 на ч. 1 ст. 366 КК. У цьому випадку, як зазначив прокурор, суд визнав, що тяжкі наслідки у виді заподіяння товариству з обмеженою відповідальністю матеріальних збитків на суму 111 тис. 752 грн 40 коп. настали не в результаті службового підроблення, а внаслідок зловживання К. своїм службовим становищем.

Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України заслухала суддю-доповідача, пояснення прокурора про задоволення заяви, перевірила матеріали кримінальної справи, обговорила доводи, зазначені в заяві, й додані до неї матеріали і встановила таке.

Зіставлення фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 366 КК, за вчинення якого засуджено Б., з фактичними обставинами діяння, щодо якого висловлена правова позиція касаційного суду в рішенні, наданому для порівняння, дають підстави стверджувати, що вони подібні між собою за деякими ознаками, характерними для цього складу злочину. Водночас ці діяння отримали різну правову оцінку — були кваліфіковані як злочини за різними частинами ст. 366 КК.

Відмінність у застосуванні норми закону про кримінальну відповідальність до зазначених, відповідно, в оспореному й порівнюваному судових рішеннях фактичних обставин суспільно небезпечних діянь дає змогу провадити перегляд справи по суті заявлених у зверненні вимог на предмет законності та обґрунтованості оспореного рішення (підстава: п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК 1960 р. — неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень).

Відповідно до положень ст. 400¹¹, п. 1 ч. 1 ст. 400¹², ч. 1 ст. 400²¹, частин 1 та 2 ст. 400²² КПК 1960 р. перегляд оспореного рішення провадиться з огляду на ті фактичні обставини справи, які були встановлені й визнані доведеними судом першої інстанції, з дійсністю, достатністю та достовірністю яких погодився суд касаційної інстанції.

Характерними особливостями основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК, є те, що склад цього злочину формальний, тобто злочин визнається закінченим із моменту вчинення зазначених у диспозиції чотирьох видів дій: а) складання службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів; б) видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів; в) внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей; г) інше підроблення службовою особою офіційних документів. Мотив і мета не є обов'язковими ознаками цього складу злочину, але, залежно від конкретних мотивів і, що головне, мети його вчинення, можуть мати інше кримінально-правове значення, отримати іншу кримінальну-правову оцінку (наприклад, кваліфікуватися як готування до вчинення іншого, більш тяжкого, злочину). Особливістю цього діяння є й те, що норма закону (ст. 366 КК) не передбачає кримінальної відповідальності за наступне використання підроблених офіційних документів.

У ч. 2 ст. 366 КК передбачена кримінальна відповідальність за вчинення зазначених видів службового підроблення, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, визначення яких дається у примітці до ст. 364 КК, — матеріальні збитки, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян. Кримінальна відповідальність за цей злочин настає у разі, коли службове підроблення призвело до спричинення реальної майнової шкоди і ця шкода перебуває у прямому (безпосередньому)

причинному зв'язку (зв'язку взаємозалежності) саме зі службовим підробленням.

Шкода охоронюваним законом інтересам за-подіюється, як правило, не самим підробленням офіційних документів, а внаслідок їх використання, що, як зазначено вище, не є конструктивною ознакою службового підроблення. Тому визначення (встановлення) причинного зв'язку між службовим підробленням і тяжкими наслідками залежить від того, ким саме — іншою особою чи самим підробником, в якому значенні, з якою метою використовуються ці документи. Якщо підроблені офіційні документи використовує особа, що їх підробила, як засіб (спосіб, умови) вчинення іншого злочину, у часі підробила їх раніше, усвідомлює, як правило, що підроблення документів є етапом (частиною) злочинної поведінки чи необхідною дією для вчинення іншого посягання, внаслідок чого буде досягнуто кінцевої мети всієї злочинної поведінки, то таке службове підроблення не може (не повинно) кваліфікуватись як таке, що спричинило тяжкі наслідки.

Інша кримінально-правова оцінка цього діяння за описаних умов суперечитиме принципам законності, точності, об'єктивності, повноти та неприпустимості подвійного ставлення за провину вчинення одних і тих самих дій чи наслідків, оскільки призведе до інкримінування особі настання суспільно небезпечних наслідків, спричинення яких не охоплювалося її умислом і які у процесі цілеспрямованої злочинної поведінки об'єктивно не могли настати. Адже зрозуміло, що частина злочинної поведінки не може бути причиною наслідку, настання якого залежить від здійснення всієї злочинної поведінки, особливо від учинення того діяння, завдяки якому винна особа досягає своєї злочинної мети й спричиняє реальну шкоду.

У кримінальній справі щодо Б. встановлено, що засуджений під впливом корисливого мотиву з метою заволодіння майном шляхом зловживання засудженим своїм службовим становищем вчинив службове підроблення, а згодом, зловживаючи службовими повноваженнями директора підприємства, використав їх за призначенням і, таким чином, реалізував злочинний намір, наслідком якого стало спричинення державі майнової шкоди на зазначену в судових рішеннях суму.

Із відображеної в судових рішеннях хронології та послідовності дій засудженого вбачається, що задум Б. передбачав вчинення сукупності злочинів, одним із яких було службове підроблення. У часі це діяння фактично передувало заволодінню майном шляхом зловживання засудженим

своїм службовим становищем, кримінальна відповідальність за яке передбачена ст. 191 КК. Саме підроблення зазначених у вирокі офіційних документів не спричинило жодної шкоди. Використовувати підроблені документи мав сам засуджений, тобто особа, яка їх підробила; призначення цих документів — бути засобом вчинення іншого (наступного) злочину, який за способом, місцем, часом і характером дій, метою та умислом утворював зі службовим підробленням не єдиний злочин, а сукупність.

Злочинний результат — тяжкі наслідки, що мають кваліфікуюче значення, настали після виконання об'єктивної сторони наступного (кінцевого) злочину.

Зазначені судження у своїй сукупності дають підстави констатувати, що у разі, коли службове підроблення вчиняється службовою особою, яка потім сама використовує підроблені (сфальсифіковані) нею офіційні документи як засіб (спосіб, умови тощо) для вчинення іншого злочину, коли суспільно небезпечні наслідки настають після вчинення діяння, якому службове підроблення було засобом (способом, умовами) його вчинення, то інкримінувати спричинення таких наслідків водночас і як результат службового підроблення — неправильно, оскільки ці наслідки не перебувають у прямому (безпосередньому) причинному зв'язку зі службовим підробленням. Такий спосіб визначення провини особи призводитиме до покладення на неї подвійної відповідальності за одні й ті самі наслідки, що неприпустимо.

У судовому рішенні касаційного суду, наданого для порівняння, фактичні обставини діяння, передбаченого ст. 366 КК, як зазначено вище, подібні до фактичних обставин справи, щодо яких ухвалено оспорене рішення, і на відміну від оспореного отримали протилежну кримінально-правову оцінку, правильність якої обстоював у своїй заяві заступник Генерального прокурора України.

Нормативне тлумачення ст. 366 КК у взаємозв'язку з конкретним змістом фактичних обставин справи, правильність практики застосування цієї норми закону в контексті інших подібних фактичних даних справи, правова позиція Верховного Суду України, висловлена раніше щодо подібних кримінальних правовідносин (постанови Верховного Суду України: від 19 грудня 2011 р. у справі № 5-18к11 стосовно Л.; від 7 лютого 2012 р. у справі № 5-31к12 стосовно Р.; від 21 березня 2013 р. у справі № 5-2к13 щодо А.), переконує в помилковості висновків суду касаційної інстанції, який погодився з правильністю кваліфікації дій засудже-

них за ч. 2 ст. 366 КК, і водночас зобов'язують скасувати це рішення як незаконне.

Відповідно до ст. 400²² КПК у разі визнання судового рішення касаційного суду незаконним Верховний Суд України скасовує його і постановляє нове рішення із зазначенням висновку про те, як саме має застосовуватися конкретна норма закону про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь. Однак, якщо виходити із системного розуміння норм процесуального закону, яким регламентується порядок перегляду справи Верховним Судом України, за результатами такого перегляду Верховний Суд України фактично законодавчо позбавлений можливості ухвалювати нове рішення, оскільки для його постановлення необхідне втручання не тільки в рішення суду касаційної інстанції, перегляд якого дозволений законом, але і втручання в судові рішення судів нижчих інстанцій, перегляд яких законом обмежено.

Із огляду на викладене Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України вимушена ухвалити найприйнятніше рішення, можливе для задоволення заяви заступника Генерального прокурора України і для забезпечення захисту права засудженого на законне та справедливе судове рішення, — скасувати оскаржену ухвалу касаційного суду і направити справу на новий касаційний розгляд.

Новий касаційний розгляд справи належить провести відповідно до вимог закону.

Керуючись п. 15 розд. XI «Перехідні положення» КПК, статтями 400¹², 400²⁰, 400²¹, 400²² КПК 1960 р., Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України постановила: заяву заступника Генерального прокурора України задовольнити; ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 лютого 2013 р. щодо Б. скасувати, а справу направити на новий касаційний розгляд.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Оскільки добросовісне набуття в розумінні ст. 388 ЦК України можливе лише тоді, коли майно придбано не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права відчужувати це майно, наслідком угоди, укладеної з таким порушенням, є не двостороння реституція, а повернення майна з незаконного володіння.

Якщо встановлено наявність речово-правових відносин, то до них не застосовується зобов'язальний спосіб захисту. У зобов'язальних відносинах захист прав особи, яка вважає себе власником майна, можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо є підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, що дають право витребувати майно у добросовісного набувача. У разі якщо особа, яка вважає себе власником майна, не може належним чином реалізувати свої правомочності у зв'язку з наявністю щодо цього права сумнівів або претензій з боку третіх осіб, то відповідно до ст. 392 ЦК України права такої особи підлягають захисту шляхом пред'явлення позову про визнання права власності на належне цій особі майно

ПОСТАНОВА

*Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України
від 7 листопада 2012 р.
(в и т я г)*

У листопаді 2010 р. Львівська міська рада (далі — Міськрада) звернулася до суду з позовом до О., Ш.М., Ш.Д., третя особа — товариство з обмеженою відповідальністю «Розвиток нерухомості», про визнання частково недійсним договору купівлі-продажу.

Позивач послався на те, що 4 жовтня 2010 р. між О. і Ш.М., Ш.Д. укладено договір купівлі-продажу, за умовами якого О. продав, а Ш.М., Ш.Д. купили будинок та земельну ділянку площею

0,0691 га, що розташована за цією самою адресою, цільове призначення якої — обслуговування житлового будинку. Відчужувана земельна ділянка належала продавцю О. на підставі державного акта на право приватної власності на землю, виданого управління Держкомзему у м. Львові 26 січня 2010 р. на підставі ухвали Міськради від 9 липня 2009 р. та рішень Галицького районного суду м. Львова від 30 жовтня 2009 р. і від 21 грудня 2009 р. Пізніше рішення Галицького районно-

го суду м. Львова від 30 жовтня 2009 р. було скасовано ухвалою цього суду від 2 грудня 2010 р. у зв'язку з нововиявленими обставинами, і за результатами розгляду ухвалено рішення Галицького районного суду м. Львова від 5 квітня 2011 р. про відмову О. в задоволенні позову.

На думку позивача, зазначений правочин у частині продажу земельної ділянки суперечить вимогам чинного законодавства, оскільки спірна земельна ділянка належить до земель комунальної власності та є власністю територіальної громади м. Львова. Крім того, Міськрада зазначила, що згідно із чинним законодавством до виключної компетенції органу місцевого самоврядування належить право здійснювати розпорядження землями комунальної власності, у тому числі передавати їх у власність або користування фізичним та юридичним особам. Тому О. не міг здійснювати розпорядження спірною земельною ділянкою, оскільки не набув право власності на неї в установленому законом порядку. З урахуванням викладеного Міськрада просила задовольнити її позовні вимоги й визнати частково недійсним договір купівлі-продажу від 4 жовтня 2010 р. в частині продажу земельної ділянки площею 0,0691 га.

Рішенням Галицького районного суду м. Львова від 12 квітня 2011 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 14 листопада 2011 р., позов задоволено. Визнано недійсним договір купівлі-продажу, укладений 4 жовтня 2010 р. між О. та Ш.М., Ш.Д., у частині продажу земельної ділянки площею 0,0691 га, цільове призначення якої — обслуговування житлового будинку. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 13 грудня 2011 р. відмовила О. у відкритті касаційного провадження в зазначеній справі, а ухвалою від 6 січня 2012 р. цей суд відмовив у відкритті касаційного провадження в зазначеній справі Ш.М., Ш.Д.

У березні 2012 р. О. звернувся до Верховного Суду України із заявою про перегляд ухвали судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 грудня 2011 р., пославшись на неоднакове застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення в подібних правовідносинах. У заяві О. зазначив, що, відмовляючи йому у відкритті касаційного проваджен-

ня, суд касаційної інстанції після встановлення фактів про те, що спірна земельна ділянка неправомірно вибула із земель комунальної власності у його власність, дії щодо її відчуження порушують вимоги чинного законодавства та суперечать моральним засадам суспільства, а договір купівлі-продажу в частині продажу землі підлягає визнанню недійсним із підстав, передбачених статтями 203, 215 ЦК, дійшов висновку, що касаційна скарга є необґрунтованою, а суди попередніх інстанцій ухвалили судові рішення з додержанням вимог закону.

У квітні 2012 р. до Верховного Суду України звернувся С., який діє від імені Ш.М. та Ш.Д., із заявою про перегляд ухвали судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 січня 2012 р., пославшись на неоднакове застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення в подібних правовідносинах. У заяві С. зазначив, що, відмовляючи Ш.М. та Ш.Д. у відкритті касаційного провадження, суд касаційної інстанції виходив із того, що скарга заявника є необґрунтованою, а наведені в ній доводи не дають підстав для висновків щодо незаконності та неправильності оскаржуваних судових рішень, суди попередніх інстанцій, вирішуючи справу, правильно застосували норми матеріального права, а саме статей 203, 215 ЦК.

Разом із тим 12 березня 2008 р. колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, ухвалюючи рішення про скасування рішення Оболонського районного суду м. Києва від 13 березня 2007 р. та ухвали Апеляційного суду м. Києва від 9 липня 2007 р. й відмовляючи в задоволенні вимог К.Р. про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири у справі за позовом К.Р. до К.І., К.Г., З., Київського міського бюро технічної інвентаризації та реєстрації права власності на об'єкти нерухомого майна, Оболонського РУ ГУ МВС України в м. Києві, третя особа — Орган опіки та піклування Оболонської районної в м. Києві державної адміністрації, про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири, виселення, зобов'язання вчинити певні дії, виходила з того, що на момент вчинення договору купівлі-продажу продавці за договором були власниками квартири, яка була предметом договору, і мали право на розпорядження нею на власний розсуд, у тому числі й на продаж.

Колегія суддів Судової палати Верховного Суду України, постановляючи 11 березня 2009 р. ухвалу про відхилення касаційної скарги заступ-

ника прокурора м. Києва та Подільської районної у м. Києві ради й залишення без змін рішення Апеляційного суду м. Києва від 23 червня 2008 р., яким відмовлено прокурору Подільського району м. Києва, що діяв в інтересах Подільської районної у м. Києві ради, у задоволенні вимог про визнання недійсним договору купівлі-продажу та витребування майна із чужого незаконного володіння у справі за позовом прокурора Подільського району м. Києва, який діяв у інтересах Подільської районної у м. Києві ради, до ТОВ «Сімха», Л. про визнання недійсним договору купівлі-продажу та витребування майна із чужого незаконного володіння, виходила з того, що Подільська районна у м. Києві рада не була стороною спірного договору і вважає себе власником спірного майна, а права такої особи не підлягають захисту шляхом задоволення позову до добросовісного набувача з використанням правового механізму, встановленого статтями 203, 215 ЦК. Такий захист можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо є підстави, передбачені ст. 388 цього Кодексу, які дають право витребувати майно від добросовісного набувача.

Таку саму позицію висловлено й у рішенні колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 січня 2011 р., у рішенні колегії суддів Верховного Суду України від 6 липня 2011 р., у рішеннях колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 квітня 2011 р., 30 листопада 2011 р., 14 грудня 2011 р. та від 11 січня 2012 р., в ухвалі колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 лютого 2012 р. та в постанові Верховного Суду України від 3 жовтня 2011 р., що ухвалені у справах, предметом позовів у яких є визнання недійсним договору купівлі-продажу на вимогу особи, яка вважає себе власником майна й не була стороною оспорюваного договору.

Заслухавши суддю-доповідача, дослідивши доводи заявників, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що заяви підлягають задоволенню з таких підстав.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК заява про перегляд судових рішень у цивільних справах може бути подана з підстави неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

За змістом ст. 360⁴ ЦПК суд задовольняє заяву про перегляд справи Верховним Судом України і скасовує судові рішення у справі, яка переглядається, з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 цього Кодексу, якщо встановить, що судові рішення є незаконним.

Судові рішення обґрунтовувались тим, що О. не мав права відчужувати земельну ділянку Ш.М. та Ш.Д., оскільки вона неправомірно вибула з володіння Міськради. Міськрада, вважаючи себе власником землі, подала позов про визнання недійсним договору купівлі-продажу в частині продажу земельної ділянки, за умовами якого продавцем був О., який, за твердженням Міськради, не мав права її відчужувати.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції норм матеріального права, зокрема статей 203, 215, 216, 387, 388, 392 ЦК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України виходить із такого.

У силу ч. 6 ст. 118, ч. 1 ст. 122 ЗК до відання сільських, селищних, міських рад належить право передання земельних ділянок у власність або у користування із земель комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб. Громадяни, зацікавлені в одержанні у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для будівництва і обслуговування житлового будинку, подають клопотання до відповідної міської ради за місцезнаходженням земельної ділянки.

Виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішується питання регулювання земельних відносин (підпункту 34 п. 1 ст. 26 Закону від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Отже, вирішення питань щодо надання у власність земельних ділянок належить до виключної компетенції територіальної громади в особі місцевих рад. Розмір земельної ділянки, що передається безоплатно громадянину у власність, визначається з урахуванням положення ст. 121 ЗК.

Установлено, що на підставі договору купівлі-продажу від 21 березня 2008 р. О. на праві власності належав будинок. Розмір земельної ділянки, яка була у фактичному користуванні О. у зв'язку з обслуговуванням цього будинку, становив 0,0691 га.

На підставі ухвали Міськради від 9 липня 2009 р. «Про передачу громадянам у власність, спільну сумісну власність та оренду земельних ділянок у м. Львові» (далі — ухвала Міськради) О. пе-

редано у власність для обслуговування житлового будинку земельну ділянку площею 0,0210 га.

30 жовтня 2009 р. Галицький районний суд м. Львова ухвалив рішення, яким розмір земельної ділянки, переданої О. у власність для обслуговування житлового будинку, збільшено до 0,0691 га.

Згідно з державним актом на право приватної власності на землю, виданим управлінням Держкомзему у м. Львові 26 січня 2010 р. на підставі ухвали Міськради та рішень Галицького районного суду м. Львова від 30 жовтня 2009 р. і від 21 грудня 2009 р., О. на праві власності належала земельна ділянка площею 0,0691 га.

Зазначений акт зареєстровано управлінням Держкомзему у м. Львові 1 липня 2010 р.

4 жовтня 2010 р. О., діючи як власник, право якого не оспорювалось, продав, а Ш.М., Ш.Д. купили будинок у м. Львові та земельну ділянку площею 0,0691 га, що розташована за тією самою адресою, цільове призначення якої — обслуговування житлового будинку.

Міськрада не була стороною цього договору купівлі-продажу.

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу «Рисовський проти України» (№ 29979/04) 20 жовтня 2011 р., установив порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зазначивши, що при вирішенні питання щодо процедури скасування ухвали органу владних повноважень не було передбачено достатніх гарантій недопущення зловживання суб'єктом владних повноважень.

Міжнародною судовою установою встановлено порушення національним суб'єктом владних повноважень прав заявника на отримання належного відшкодування шкоди, завданої припиненням помилково наданого йому права на землю; встановлено відсутність строку, протягом якого відповідні рішення можуть бути скасовані, а також те, що ставлення суб'єктів владних повноважень до ситуації заявника було непослідовним, нескоординованим, а це створило тривалий стан невизначеності щодо права заявника на земельну ділянку.

У справі, що переглядається, рішення суду набрало чинності та було реалізовано органом владних повноважень і О. у січні 2010 р.

Галицький районний суд м. Львова ухвалою від 2 грудня 2010 р. рішення цього суду від 30 жовтня 2009 р., яким збільшено розмір земельної ділянки, переданої безоплатно у власність О., скасував у зв'язку з нововиявленими обставинами й за результатами розгляду справи

5 квітня 2011 р. ухвалив рішення про відмову О. у задоволенні його позову про визнання недійсною ухвали Міськради у частині п. 29 додатку до ухвали Міськради від 9 липня 2009 р. щодо площі земельної ділянки 210 м², розташованої у м. Львові та наданої у власність О. для обслуговування житлового будинку.

Суди, розглядаючи справи цієї категорії, повинні враховувати інтереси сторін і вирішувати такі спори залежно від установленого та на підставі закону.

Відповідно до ч. 3 ст. 215 ЦК одна із сторін правочину або інша заінтересована особа вправі заперечити його дійсність, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом.

Частиною 1 ст. 215 ЦК передбачено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені, зокрема, ч. 1 ст. 203 ЦК, за якою зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства.

У ст. 216 ЦК передбачено загальні наслідки недійсності правочину, відповідно до яких недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю, а згідно зі ст. 236 ЦК правочин є недійсним з моменту його вчинення та не породжує тих юридичних наслідків, задля яких укладався, у тому числі не породжує переходу права власності до набувача.

За загальним правилом наслідком недійсності угоди є застосування двосторонньої реституції, яка не ставиться в залежність від добросовісності сторін угоди.

Разом із тим відповідно до ч. 3 ст. 216 ЦК загальні наслідки недійсності угоди застосовуються, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

ЦК передбачені засади захисту права власності. Зокрема, ст. 387 цього Кодексу надано власнику право витребувати майно із чужого незаконного володіння.

Згідно із ч. 1 ст. 388 ЦК, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно: було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; вибуло з володіння

ня власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

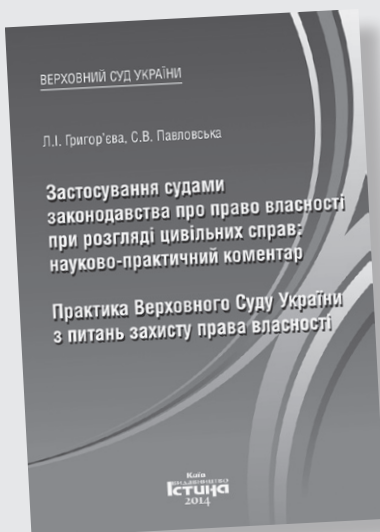
Оскільки добросовісне набуття в розумінні ст. 388 ЦК можливе лише тоді, коли майно придбано не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права відчужувати це майно, наслідком угоди, укладеної з таким порушенням, є не двостороння реституція, а повернення майна з незаконного володіння.

Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захистові шляхом задоволення позову до добросовісного набувача з використанням правового механізму, встановленого статтями 215, 216 ЦК. Якщо встановлено наявність речово-правових відносин, то до них не застосовується зобов'язальний спосіб захисту. У зобов'язальних відносинах захист прав особи, яка вважає себе власником майна, можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо є підстави, передбачені ст. 388 ЦК, що дають право витребувати майно у добросовісного набувача. У разі якщо особа, яка вважає себе власником майна, не може належним чином реалізувати свої правомочності у зв'язку з наявністю щодо цього права сумнівів або претензій з боку третіх осіб, то відповідно до ст. 392 ЦК права такої особи підлягають захисту шляхом пред'явлення позову про визнання права власності на належне цій особі майно.

Ураховуючи викладене, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України встановила, що судами касаційної інстанції неоднаково застосовано статті 203, 215, 216, 387, 388, 392 ЦК, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Постанова Верховного Суду України від 3 жовтня 2011 р., на яку посилалися заявники Ш.М. та Ш.Д. як на приклад неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, не є рішенням суду касаційної інстанції і не може братися до уваги як така, що подана на підтвердження підстав, встановлених п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК, з огляду на те, що вона ухвалена у зв'язку з переглядом судових рішень Верховним Судом України.

За таких обставин, керуючись статтями 355, 360³, 360⁴ ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України заяви О. та С., який діє від імені Ш.М. і Ш.Д., задовольнила: ухвалу колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 грудня 2011 р. та ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 січня 2012 р. скасувала, справу направила на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Видавництво «Істина» пропонує:

Григор'єва Л.І., Павловська С.В. Застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ: науково-практичний коментар. Практика Верховного Суду України з питань захисту права власності. — К., 2014. — 344 с.

Аналіз практики застосування судами норм права при розгляді справ, пов'язаних із набуттям, припиненням, здійсненням та захистом права власності, дав змогу авторам виявити складні та спірні питання, що виникають у суддів при розгляді таких спорів, запропонувати шляхи їх вирішення та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Книга стане в нагоді суддям, адвокатам, юристам-практикам і всім, хто цікавиться застосуванням судами законодавства про право власності та бажає ознайомитися з правовими позиціями Верховного Суду України з цих питань.

З приводу придбання книги звертатися до видавництва «Істина»:

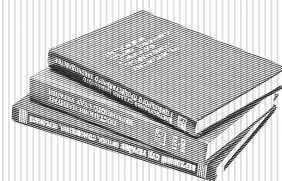
04108, м. Київ, просп. Правди, 31а, офіс 511

Телефони: (044) 468-31-31; 464-14-42

e-mail: istina_knigi@ukr.net

www.istina-books.com.ua

Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

Зміна кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення) у кримінальному провадженні

П.П. Андрушко,
завідувач кафедри
кримінального права
та кримінології Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук,
професор

S u m m a r y

An overview of issues regarding concepts of "qualification of crime", "criminal and legal qualification", "legal qualification of the criminal offense" and their co-relation, as well as regarding concept of changing legal qualification of the criminal offense at the stages of criminal proceedings, its grounds and limits

1. Поняття кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення) за термінологією Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р.)

Для позначення діяльності щодо правової оцінки вчиненого особою діяння в аспекті визнання/невизнання його таким, що містить склад злочину (склад кримінального правопорушення відповідно до термінології Кримінального процесуального кодексу України; далі — КПК) і характеризується ознаками злочину, визначеними у ст. 12 Кримінального кодексу України (далі — КК), у правовій літературі вживалось і вживається кілька термінопонять: «кваліфікація злочину», «кваліфікація злочинів», «кримінально-правова кваліфікація», «кваліфікація кримінального правопорушення», «правова кваліфікація кримінального правопорушення». Окремі з цих термінопонять вживаються й у чинних КК та КПК. Деякі фахівці розглядають їх як однакові за змістом, інші — як такі, що мають різний зміст і правове значення. У разі прийняття закону «Про кримінальні проступки» і набрання ним чинності, очевидно, вживатимуться і такі термінопоняття, як «кваліфікація кримінального проступку», «правова кваліфікація кримінального проступку».

До прийняття Закону «Про кримінальні проступки» і набрання ним чинності кримінальним правопорушенням є лише один його вид — злочин, а у разі прийняття такого Закону чи включення інституту кримінальних проступків до КК існуватиме два види кримінальних правопорушень — злочини і кримінальні проступки. Отже, до введення інституту кримінальних проступків, наявність складу яких в діянні особи буде другою підставою кримінальної відповідальності, більш коректно говорити не про кваліфікацію кримінальних правопорушень, а про кваліфікацію злочинів, оскільки правова кваліфікація кримінальних правопорушень нині виражається лише у кваліфікації злочинів. Відповідно і в процесуальних документах кримінального провадження (більш коректно говорити не про кримінальне провадження, а про провадження

у кримінальних справах) має вживатися термін «кваліфікація злочину (злочинів)».

На нашу думку, вживання того чи іншого із зазначених термінопонять залежить від того, на якій стадії кримінального провадження (провадження у кримінальній справі) і ким (яким учасником кримінального провадження) воно здійснюється, а також, що саме мається на увазі — процес діяльності зі здійснення правової кваліфікації діяння чи його результат, об'єктивізований в письмовій формі у процесуальних актах (документах), складених суб'єктом, який здійснював кримінально-правову оцінку діяння.

Кваліфікація злочинів (правова кваліфікація кримінальних правопорушень) у буквальному розумінні — це зафіксований в обвинувальному вирокі, постанові чи ухвалі суду висновок про те, що вчинене особою діяння містить всі ознаки складу злочину (складу кримінального правопорушення), передбаченого законом про кримінальну відповідальність

Слід чітко розрізняти поняття «правова кваліфікація кримінального правопорушення» і «правова кваліфікація діяння, що містить склад кримінального правопорушення», оскільки останнє може і не означати кримінальне правопорушення у разі встановлення, що позначуване ним діяння не є злочином (кримінальним правопорушенням) внаслідок того, що воно не становить суспільної небезпеки у кримінально-правовому значенні (розумінні).

У статті, опублікованій у 2003 р.¹, вже було обґрунтовано кілька принципів, на наш погляд, положень щодо розуміння та співвідношення понять «кваліфікація злочинів», «кримінально-правова оцінка» і «кримінально-правова кваліфікація», які, з деякими уточненнями, спричиненими положеннями Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та КПК, можна сформулювати в узагальненому вигляді, який і пропонується читачам.

1. Системний аналіз положень, сформульованих у ч. 1 ст. 62 Конституції України, ч. 1 ст. 2, ст. 11, ст. 44 КК, положень норм чинного КПК, зокрема його статей 477, 478 (ч. 1 ст. 27, ст. 251 КПК 1960 р.), правових позицій Конституційного Суду України, сформульованих у його рішеннях, зокрема в рішенні у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську

недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99, дає підстави зробити висновок, що кваліфікацію (оцінку) вчиненого особою суспільно небезпечного діяння як кримінального правопорушення (злочину) здійснює лише суд в обвинувальному вирокі, а в передбачених КПК випадках — у постанові чи ухвалі. Враховуючи зазначене, можна говорити лише про один вид кваліфікації кримінального правопорушення (злочину) залежно від її суб'єкта — офіційну кримінально-правову оцінку судом діяння в обвинувальному вирокі, постанові чи ухвалі. Оцінка діяння, яка дається іншими особами, не є кваліфікацією кримінального правопорушення (злочину).

2. Одним із принципів питань при визначенні поняття «кримінально-правова кваліфікація» («кваліфікація злочину», «правова кваліфікація кримінального правопорушення») є питання про те, що саме воно означає — процес кримінально-правової оцінки діяння чи його результат. По суті визначення кваліфікації злочину (правої кваліфікації кримінального правопорушення) як встановлення відповідності або тотожності чогось із чимось — це система дій особи, яка здійснює оцінку суспільно небезпечного діяння з встановлення того, чи є діяння злочином (кримінальним правопорушенням), чи ні. Вказівка ж у визначенні поняття «кваліфікація злочину» («правова кваліфікація кримінального правопорушення») на юридичне закріплення зробленої оцінки визначає це поняття як результат діяльності особи.

3. Кваліфікація злочинів (правова кваліфікація кримінальних правопорушень) у буквальному розумінні — це зафіксований в обвинувальному вирокі, постанові чи ухвалі суду висновок про те, що вчинене особою діяння містить всі ознаки складу злочину (складу кримінального правопорушення), передбаченого законом про кримінальну відповідальність. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 3 КПК закон України про кримінальну відповідальність — це законодавчі акти, що встановлюють кримінальну відповідальність (КК та закон України про кримінальні проступки). Здійснюючи кваліфікацію злочину (кримінального правопорушення), суд фактично лише перевіряє правильність кримінально-правової оцінки діяння особи, зробленої органами досудового розслідування (слідства) або ж судом нижчої інстанції при кримінальному провадженні (розгляді справи) в апеляційному або касаційному порядку чи

¹ Див.: Андрюшко П. П. Кваліфікація злочинів: поняття та види // Вісник прокуратури. — 2003. — № 12. — С. 48—55.

зробленої касаційним судом при розгляді справи Верховним Судом України з підстави, визначеної п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК.

Повинні існувати два визначення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» («кваліфікація злочинів») — кримінальне процесуальне і кримінально-правове. Об'єднувати в одному обидва значення, тобто давати розгорнуте, єдине визначення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» («кваліфікація злочину») буде методологічно некоректно, адже це стане об'єднанням ознак, які взаємно виключають одна одну

4. Поняття «кваліфікація кримінального правопорушення» («кваліфікація злочину») має два значення: 1) діяльність особи, уповноваженої від імені держави давати кримінально-правову оцінку вчиненого особою діяння (кваліфікація — процес); 2) офіційна оцінка вчиненого особою діяння як кримінального правопорушення (злочину) (кваліфікація — результат), об'єктивізована (зафіксована, закріплена, оформлена) в процесуальному документі — обвинувальному вироку суду. Перше значення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» («кваліфікація злочинів») — кримінально-процесуальне, тобто з позиції кримінально-процесуального законодавства; друге значення — кримінально-правове, тобто з позиції закону про кримінальну відповідальність.

Отже, повинні існувати два визначення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» («кваліфікація злочинів») — кримінальне процесуальне і кримінально-правове. Об'єднувати в одному обидва значення, тобто давати розгорнуте, єдине визначення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» («кваліфікація злочину») буде методологічно некоректно, адже це стане об'єднанням ознак, які взаємно виключають одна одну, тим більше з урахуванням того, що оцінка діяння як злочину (кримінального правопорушення) дається лише в обвинувальному вирокі суду і лише судом у процесі перевірки відповідності ознак вчиненого діяння ознакам складу злочину (складу кримінального правопорушення).

5. При визначенні поняття «кваліфікація злочину» акцент можна зробити або на його кримінально-правовому, або на кримінально-процесуальному значенні. Можливе і комплексне (єдине) його визначення з позиції спецкурсу «Теорія кваліфікації злочинів» (наприклад, «теоретичні основи кваліфікації злочинів», «теорія кримінально-правової кваліфікації» чи «теоретичні основи кримінально-правової кваліфікації»). Але в такому разі,

очевидно, на першому місці має бути кримінально-правове значення цього поняття.

6. Під кваліфікацією кримінального правопорушення (злочину) в кримінально-правовому значенні слід розуміти об'єктивізований (закріплений, зафіксований) в обвинувальному вирокі, постанові чи ухвалі суду висновок про те, що вчинене особою діяння містить ознаки конкретного складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність (кримінальним законом).

7. Під кваліфікацією кримінального правопорушення (злочину) в кримінально-процесуальному значенні слід розуміти діяльність службової особи правозастосовного органу зі встановлення відповідності (тотожності) ознак вчиненого діяння (фактичного складу злочину) з ознаками юридичного складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність (кримінальним законом), яка (результати якої) має бути відображена (об'єктивізована, закріплена) в процесуальних документах. Тобто кваліфікацію кримінальних правопорушень (злочинів) у кримінально-процесуальному розумінні (значенні) слід було б називати кримінально-правовою кваліфікацією. Вживання у КПК наскрізного поняття «правова кваліфікація кримінального правопорушення» не завжди є коректним і конкретним, адже йдеться про кваліфікацію кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування слідчим, прокурором, потерпілим і підозрюваним.

8. Незважаючи на положення ч. 1 ст. 62 Конституції, зазначене у ч. 2 ст. 2 КК, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, як КК, КПК 1960 р. та КПК називають злочинцем і особу, щодо якої ще не винесено обвинувального вироку судом, а яка лише вчинила (підозрюється у вчиненні) діяння, що збігається за зовнішніми ознаками з ознаками складу злочину (кримінального правопорушення), передбаченого законом про кримінальну відповідальність. Так, у ст. 38 КК йдеться про затримання особи, яка вчинила злочин (злочинця), для доставлення її відповідним органам влади. Така позиція була характерною для КПК 1960 р., у ст. 2 якого визначались завдання кримінального судочинства, в якій зазначалось, що такими є, зокрема, швидке і повне розкриття злочинів, щоб кожний, хто його вчинив, був притягнутий до відповідальності.

Згідно зі ст. 106 КПК 1960 р. орган дізнання вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення. Згідно з ч. 2 ст. 223 КПК 1960 р. в описовій частині обвинувального висновку зазначаються місце, час, способи, мотиви і наслідки злочину, вчиненого кожним із обвинувачених. Таким чином, уже в обвинувальному висновку, а не тільки в обвинувальному вирокі суду, згідно з положеннями КПК 1960 р. мало бути вказано, що особа вчинила певний злочин, а не лише підозрюється чи обвинувачується у його вчиненні. Подібних формулювань у КПК 1960 р. містилась значна кількість. Це потребує приведення термінології та формулювань, які вживаються у КК та КПК і вживались у КПК 1960 р., у відповідність із Конституцією, оскільки подібні терміни і формулювання вживаються у новому КПК.

У кримінально-процесуальному розумінні (значенні) правова кваліфікація кримінального правопорушення — це здійснення уповноваженими особами кримінального провадження (процес діяльності), метою і результатом якого є об'єктивізація (закріплення) у процесуальних документах висновку про наявність чи відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення, а в кримінально-правовому розумінні (значенні) правова кваліфікація кримінального правопорушення — це об'єктивізований (закріплений, сформульований) висновок суду про наявність чи відсутність в діянні особи складу кримінального правопорушення

Таким чином, у кримінально-процесуальному розумінні (значенні) правова кваліфікація кримінального правопорушення — це здійснення уповноваженими особами кримінального провадження (процес діяльності), метою і результатом якого є об'єктивізація (закріплення) у процесуальних документах висновку про наявність чи відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення, а в кримінально-правовому розумінні (значенні) правова кваліфікація кримінального правопорушення — це об'єктивізований (закріплений, сформульований) висновок суду про наявність чи відсутність в діянні особи складу кримінального правопорушення.

У кримінальному провадженні відповідно до чинного КПК правова кваліфікація кримінального правопорушення здійснюється: 1) на стадії досудового розслідування — слідчим, прокурором, підозрюваним і потерпілим; 2) на стадії судового провадження — судом, прокурором, потерпілим, його представником та законним представником у випадках, установлених КПК, обвинуваченим (підсудним), засудженим, виправданим, особою,

щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, їхніми захисниками та законними представниками.

На стадії досудового розслідування повноваженнями здійснювати правову кваліфікацію кримінального правопорушення наділений також слідчий суддя.

Власну (свою) правову позицію (правове розуміння) щодо поняття «кваліфікація злочину» («кримінально-правова кваліфікація») висловив і Верховний Суд України. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1990 р. № 5 «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» судам роз'яснюється, що мотивування у вирокі **висновків** щодо кваліфікації злочину полягає у

зіставленні ознак установленого судом злочинного діяння та ознак злочину, передбаченого тією чи іншою статтею кримінального закону, його частиною або пунктом, і формулюванні висновку про їх відповідність (п.18). У зазначеному роз'ясненні (правовій позиції) Верховного Суду України дещо некоректними є два положення. По-перше, фактичні ознаки вчинення особою діяння порівнюються не з ознаками злочину, передбаченого тією чи іншою статтею Особливої частини КК, її частиною або пунктом, а з ознаками складу злочину, передбаченого статтею (частиною статті, її пунктом) Особливої частини КК, оскільки у статтях Особливої частини КК визначаються ознаки складу злочину, а не злочину. Ознаки ж злочину визначені у ст. 11 КК (ст. 7 КК 1960 р.). По-друге, співставляються не ознаки установленого судом злочинного діяння, а ознаки діяння, вчинення якого інкриміноване особі, і лише після встановлення їх відповідності ознакам складу злочину, передбаченого певною статтею (частиною статті, її пунктом) Особливої частини КК, суд робить висновок, що вчинене особою діяння — злочин.

Більш конкретизоване визначення поняття «кваліфікація злочину» дається у постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 31 січня 2013 р. у справі щодо Б. Вироком Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 10 лютого 2012 р. його засуджено за: ч. 3 ст. 185 КК на чотири роки позбавлення волі; ч. 1 ст. 309 КК на один рік позбавлення

волі. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів йому остаточно призначено чотири роки позбавлення волі і на підставі ст. 75 КК його звільнено від відбування покарання з випробуванням на два роки іспитового строку та покладено обов'язки, передбачені пунктами 2, 3, 4 ст. 76 КК. У мотивувальній частині зазначено: «Правильність застосування норми закону про кримінальну відповідальність (кваліфікація злочину) полягає у точності (адекватності) розуміння (визначення, тлумачення) змісту конкретної кримінально-правової норми, дійсності (об'єктивності) фактичних обставин суспільно небезпечного діяння та встановленні й визначенні співвідношення між фактичними ознаками суспільно небезпечного діяння та ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою».

Аналіз (логіко-граматичне тлумачення) поняття «кваліфікація злочину» дає підстави для таких висновків. По-перше, Верховний Суд України дає не комплексне кримінально-правове — кримінально-процесуальне визначення поняття кваліфікації злочину, а, фактично, лише кримінально-процесуальне, оскільки визначає (розуміє) її як процес встановлення відповідності ознак суспільно небезпечного діяння й ознак складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою, і не включає у поняття «кваліфікація злочину» закріплення у процесуальному документі органу досудового розслідування, прокурора чи суду висновку про наявність відповідності (збігу) ознак діяння й ознак складу злочину, що має бути виражено у формулі кваліфікації діяння та формулюванні обвинувачення. По-друге, до ознак кваліфікації злочину Верховним Судом України віднесено: а) з'ясування (тлумачення) змісту кримінально-правової норми — ознак складу злочину, передбаченого нею; б) встановлення ознак фактично вчиненого суспільно небезпечного

діяння. Тобто Верховний Суд України у механізм кваліфікації злочину включає тлумачення норми закону про кримінальну відповідальність і встановлення фактичних обставин вчинення суспільно небезпечного діяння. Зауважимо, що у теорії кваліфікації злочинів багато вчених, зокрема С.Д. Шапченко, не включають встановлення фактичних обставин справи у загальний механізм кваліфікації злочинів. По-третє, Верховний Суд України фактично ототожнює поняття «застосування закону про кримінальну відповідальність» і «кримінально-правова кваліфікація», з чим не можна погодитись, оскільки поняття «застосування закону про кримінальну відповідальність» більш широке, воно включає в себе дві стадії (складається із двох стадій): 1) кримінально-правову кваліфікацію діяння; 2) реалізацію (застосування) санкції кримінально-правової норми із застосуванням (із врахуванням) положень відповідних норм Загальної частини КК щодо визначення виду та обсягу обмежень прав і свобод особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

Кваліфікація, виражена у процесуальних документах, які набрали чинності, вважається правильною до того часу, поки відповідний документ не буде змінений чи не скасований в установленому законом порядку

У КПК значно розширено коло суб'єктів офіційної кримінально-правової кваліфікації. Крім органу дізнання до них віднесено слідчого, прокурора, суд і потерпілого у справах приватного обвинувачення, як це передбачалось КПК 1960 р., також підозрюваного (обвинуваченого), засудженого, потерпілого взагалі, представника потерпілого у випадках, установлених КПК, виправдану особу, особу, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного та виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, їхніх захисників та законних представників.

2. Поняття і підстави зміни кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення)

У процесі здійснення провадження у кримінальній справі (кримінального провадження за термінологією КПК) — досудового розслідування (досудового слідства), судового провадження — а саме після повідомлення про підозру в порядку, передбаченому статтями 276—278 КПК (притягнення особи до кримінальної відповідальності за КПК 1960 р.), коли здійснюється об'єктивізація

у письмовій формі в процесуальному документі офіційної первісної правової кваліфікації кримінального правопорушення (кримінально-правової кваліфікації діяння), у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням формули правової кваліфікації (статті (частини статті) та пункту ч. 2 ст. 115 КК при кваліфікації умисного вбивства за обтяжуючих обставин закону України про

кримінальну відповідальність) і формулюванням обвинувачення, до моменту складання обвинувального акта (обвинувального висновку за КПК 1960 р.), та при здійсненні судового провадження можуть виникнути підстави для зміни раніше повідомленої підозри, підстави для повідомлення про нову підозру, або ж підстави для зміни правової кваліфікації судом, тобто підстави для зміни правової кваліфікації діяння, що містить склад кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, якій у письмовій формі повідомлена підозра про вчинення нею кримінального правопорушення.

Реалії сучасного стану здійснення правосуддя в Україні такі, що і органи досудового розслідування, і суди всіх рівнів нерідко дають вчиненому особою діянню завідомо упереджену, однобічну, неправильну кримінально-правову оцінку шляхом своєрідного тлумачення змісту ознак певних кримінально-правових норм не лише Особливої, а й Загальної частини КК

Підстави для зміни кримінально-правової кваліфікації можуть виникнути і під час судового розгляду кримінальної справи у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

В.О. Навроцький зауважує, що існує презумпція правильності кримінально-правової кваліфікації, яка базується на припущенні, що всі особи, які здійснюють кримінально-правову оцінку діяння, виконують свої повноваження сумлінно, мають належний рівень фахової підготовки, існує процесуальний порядок кваліфікації, якого вони дотримуються, тощо. Тому кваліфікація, виражена у процесуальних документах, які набрали чинності, вважається правильною до того часу, поки відповідний документ не буде змінений чи не скасований в установленому законом порядку ².

Вартим уваги є твердження В.О. Навроцького, що стабільність кваліфікації сприяє підвищенню авторитету осіб, уповноважених на її здійснення, а підтвердження на наступних стадіях процесу правильності проведення кримінально-правової оцінки свідчить про належний рівень роботи, дотримання законності особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, суддею. І навпаки, зауважує він, зміни у кваліфікації — це, як правило, свідчення наявності недоліків у роботі, тому посадові особи, які здійснюють кваліфікацію, прагнуть, щоб вона залишалася незмінною ³.

Реалії сучасного стану здійснення правосуддя в Україні такі, що і органи досудового

розслідування, і суди всіх рівнів нерідко дають вчиненому особою діянню завідомо упереджену, однобічну, неправильну кримінально-правову оцінку шляхом своєрідного тлумачення змісту ознак певних кримінально-правових норм не лише Особливої, а й Загальної частини КК. Через це здійснена кримінально-правова кваліфікація через деякий час може бути визнана неправильною, а ще через деякий — неправильною може бути визнана і проміжна кваліфікація.

Прикладом цього може слугувати порушена у 2001 р. кримінальна справа щодо громадянина М.

за ознаками злочинів, передбачених ч. 2 ст. 328, ч. 1 ст. 358, ч. 3 ст. 365 КК. Справу порушив Генеральний прокурор України спочатку за ч. 3 ст. 125 КК 1960 р. 30 листопада 2000 р. Обвинувачення кілька разів змінювалось і остаточно 19 листопада 2001 р. була прийнята постанова про притягнення М. як обвинуваченого за ч. 2 ст. 328, ч. 3 ст. 365, ч. 1 ст. 358 КК, її закриття 1 березня 2005 р. постановою Генерального прокурора України, підставою для якого було визнання дій М. такими, що вчинені у стані крайньої необхідності, і наступне скасування Печерським районним судом м. Києва постановою від 22 червня 2011 р. постанови Генерального прокурора України про закриття кримінальної справи. Зазначене рішення суду залишено в силі судом апеляційної та судом касаційної інстанцій. Ця справа свідчить, що чотири роки кримінально-правова оцінка дій М. органом досудового слідства вважалась правильною, потім протягом шести років неправильною, а через шість із половиною років знову визнана судами правильною.

Аналогічні приклади непоодинокі. Зокрема, мало місце скасування через значний проміжок часу окремих постанов Генерального прокурора України, прийнятих ним у 2005 р., якими скасовувались прийняті за кілька років до цього постанови про порушення кримінальних справ.

Питанням зміни кримінально-правової кваліфікації в кримінальному провадженні (на стадіях кримінального процесу), її підставам у літературі з теорії кваліфікації злочинів, як і в літературі з кримінального та кримінального процесуального права, увага майже не приділялась. Лише зміні кваліфікації з однієї підстави (у зв'язку зі зміною кримінального закону) приділено належну увагу.

Комплексно і системно питання зміни кримінально-правової кваліфікації розглянуті

² Див.: Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. — 2-ге вид. — К.: 2009. — С. 98—99.

³ Див.: Там само. — С. 448—464.

В.О. Навроцьким⁴ і досить фрагментарно — Р.В. Верешою⁵, який, фактично, з деякими уточненнями, відтворив позицію В.О. Навроцького.

Зміною кваліфікації, очевидно, має визнаватись і перекваліфікація злочину на ту ж статтю (частину статті) КК в іншій редакції з урахуванням дії кримінального закону в часі.

Необхідність зміни кваліфікації може зумовлюватись наявністю не лише якоїсь однієї підстави, а одночасно кількох

В.О. Навроцький зазначав, що для вказівки на зміни до кримінально-правової кваліфікації в теорії кримінального права і процесу, в правозастосовній практиці застосовують різні терміни: «перекваліфікація», «доповнення кваліфікації», «уточнення кваліфікації», «розвиток кваліфікації», «конкретизація кваліфікації», «виправлення кваліфікації» тощо, однак всі вони позначають одне і те ж поняття, виражають виправлення, поправку, зміну того, що було проведено раніше (існуючого), поворот до нового. Характерними рисами змін до кримінально-правової кваліфікації В.О. Навроцький називає такі: 1) наявність попередньої (предикатної) кваліфікації цього ж діяння, яка була здійснена у відповідному процесуальному порядку, закріплена у документі, який набрав чинності; 2) прийняття нового процесуального акта, яким кваліфікація змінена; 3) створення формули кваліфікації та формулювання обвинувачення, які відрізняються від попередніх; 4) зміни до кваліфікації є результатом діяльності уповноважених на те службових осіб⁶.

Зміною кваліфікації, очевидно, має визнаватись і перекваліфікація злочину на ту ж статтю (частину статті) КК в іншій редакції з урахуванням дії кримінального закону в часі.

Необхідність зміни кваліфікації може зумовлюватись наявністю не лише якоїсь однієї підстави, а одночасно кількох. Наприклад, при розгляді справи судом апеляційної інстанції встановлено, що суд першої інстанції не перекваліфікував дії засудженого (обвинуваченого) на статтю (частину статті) нового закону про кримінальну відповідальність, що він повинен був зробити відповідно до ч. 1 ст. 5 КК, у зв'язку з тим, що новим законом пом'якшена кримінальна відповідальність або іншим чином поліпшено становище особи. Крім того, суд апеляційної інстанції встановив, що

наявність кваліфікуючої ознаки складу злочину, винним у вчиненні якого визнаний засуджений, судом першої інстанції обґрунтована доказами, які суд мав визнати неналежними і недопустимими.

Не є зміною кваліфікації вивнесення судом виправдувального вироку.

Виникає запитання, чи може бути змінена судом кваліфікація здійснена сторонами при укладенні угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості при вирішенні питання про затвердження (відмову в затвердженні) укладеної угоди.

В.М. Кудрявцев зазначав, що підстави для зміни кваліфікації злочину можуть бути викликані трьома обставинами: 1) тим, що змінилися фактичні обставини справи, на підставі яких дана кваліфікація вчиненого; 2) тим, що в процесі розслідування чи розгляду справи в суді змінився кримінальний закон; 3) тим, що виправляється помилка у застосуванні закону, не пов'язана зі зміною закону чи фактичних даних⁷.

Правильною є позиція В.О. Навроцького, який вважає, що хоча і можна погодитись із виокремленими В.М. Кудрявцевим підставами зміни кваліфікації злочину, проте це не виключає можливості та необхідності уточнення і доповнення переліку підстав зміни кримінально-правової кваліфікації. При цьому у В.О. Навроцького увага акцентується на тому, що частина із них впливає із подальших міркувань В.М. Кудрявцева⁸.

Насамперед це стосується першої підстави для зміни кваліфікації злочину — зміни фактичних даних. Сама обставина події злочину — фактичні обставини справи за В.М. Кудрявцевим, яка характеризується об'єктивними і суб'єктивними ознаками складу злочину — характером діяння, часом, місцем, обстановкою, ситуацією, способом його вчинення, знаряддями чи засобами, які використовувалися при його вчиненні, наслідками і причинним (причинним) зв'язком між діянням і наслідками, об'єктом кримінально-правової охорони, ставленням особи до вчинюваного нею діяння, змінитись не можуть. Те, що відбулось в об'єктивному світі в дійсності, змінитися не може. Змінитися може лише повнота, достовірність, об'єктивність установлення обставин вчиненого діяння особою, яка здійснює їх кримінально-правову оцінку. Така оцінка може бути правильною або помилковою.

⁴ Див.: Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. — С. 448—464.

⁵ Див.: Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник. — К., 2008. — С. 358—362; 398—400.

⁶ Див.: Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. — С. 450—451.

⁷ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. — М., 1999. — С. 274.

⁸ Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. — К., 1999. — С. 438—439.

Із приводу виокремлених В.М. Кудрявцевим підстав зміни кваліфікації злочину В.О. Навроцький зауважує, що підставою зміни кваліфікації злочину виступає не зміна фактичних обставин справи (факти об'єктивної дійсності, що мали місце в минулому, змінюватися не можуть), а зміна обсягу процесуально встановленої інформації щодо цих фактів. Підставою для зміни кваліфікації є не будь-яка зміна кримінального закону, а лише така, внаслідок якої новий кримінальний закон набуває зворотної сили: за законом, який пом'якшує караність діяння (обмежує відповідальність, передбачає більш м'яке покарання, іншим чином поліпшує становище особи), мають бути кваліфіковані й діяння, що вчинені до набрання таким законом чинності. В.О. Навроцький також зазначає, що потребує уточнення ще одне положення, зазначене В.М. Кудрявцевим, а саме — що зміна кваліфікації може бути здійснена й у справах, де вироки вже винесені.

Помилка у попередній кваліфікації — це неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність, іншим різновидом якого є умисне, неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність особою, яка здійснювала кримінально-правову кваліфікацію. Умисна неправильна кримінально-правова кваліфікація, здійснена органом дізнання, слідчим, прокурором чи суддею, не може вважатись помилкою. Помилка — це не умисні, а необережні дії

Із указаними твердженнями В.О. Навроцького слід погодитись, оскільки ст. 5 КК не обмежує зворотню дію в часі нового закону про кримінальну відповідальність лише якимось певним часом; вона поширюється на весь період, аж до припинення кримінально-правових відносин, тобто за пануючою в теорії кримінального права позицією, до моменту погашення чи зняття судимості. У ст. 5 КК в редакції Закону від 15 квітня 2008 р. № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» передбачено, що закон про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі й на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

В.О. Навроцький також вважає, що потреба доповнення висловлене В.М. Кудрявцевим

положення про те, що підставою для зміни кваліфікації може бути помилка в застосуванні кримінального закону. Такою підставою, зазначає В.О. Навроцький, виступає не лише помилка, а й виявлені зловживання працівників, які здійснюють кримінально-правову кваліфікацію. На його думку, серед підстав зміни кваліфікації потрібно назвати і таку, що пов'язана зі зміною правил кваліфікації того чи іншого діяння, оскільки така підстава не охоплюється жодною з перелічених В.М. Кудрявцевим⁹.

Із точки зору В.О. Навроцького, можуть бути виокремлені такі підстави зміни вже проведеної та зафіксованої в процесуальних документах кваліфікації: 1) установлені нові фактичні обставини справи, що мають кримінально-правове значення, або ж навпаки, ті обставини, які раніше бралися до уваги при кваліфікації, визнані недоведеними; 2) змінився кримінальний закон в сторону пом'якшення відповідальності,

оскільки такий закон має зворотну силу; 3) допущена помилка при попередній кваліфікації; 4) установлені зловживання посадових осіб, допущені при кваліфікації діяння; 5) змінилися обов'язкові правила кваліфікації¹⁰.

Треба зауважити, що підстави зміни попередньої кваліфікації злочину, об'єктивізованої у відповідному процесуальному акті (документі), на нашу думку, значно ширші, і навряд чи можна виділяти як самостійні три останні з указаних В.О. Навроцьким. Помилка у попередній кваліфікації — це неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність, іншим різновидом якого є умисне, неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність особою, яка здійснювала кримінально-правову кваліфікацію. Умисна неправильна кримінально-правова кваліфікація, здійснена органом дізнання, слідчим, прокурором чи суддею, не може вважатись помилкою. Помилка — це не умисні, а необережні дії. Тому ми вважаємо, що зазначену підставу зміни кримінально-правової кваліфікації слід називати так, як вона називається в КПК — неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність (п. 4 ч. 1 ст. 409 КПК), яке може бути як помилковим, тобто необережним, так і умисним, усвідомленим.

⁹ Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. — С. 439; Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. — С. 453—455.

¹⁰ Див.: Там само. — С. 453.

Про виокремлення зміни обов'язкових правил кваліфікації як підстави зміни кваліфікації можна говорити лише умовно: обов'язкових правил кваліфікації бути не може, оскільки після набрання чинності Законом від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» жоден орган (інституція) нині не наділений (не наділена) повноваженнями визначати такі правила, а закон про кримінальну відповідальність не визначав і не визначає правила кримінально-правової кваліфікації. Про обов'язкові правила кваліфікації злочинів можна було говорити лише до набрання чинності цим Законом, оскільки у попередньому Законі «Про судоустрій» передбачалось, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, викладені в його постановках, обов'язкові для застосування судами.

Оскільки від правильності кваліфікації діяння за певною статтею (її частиною) КК залежать вид і строк покарання, умови дострокового звільнення й інші важливі наслідки, то помилка в кваліфікації є обставиною, що істотно впливає на правильність судового рішення, а отже підставою для перегляду судового рішення в порядку виключного провадження

В.О. Навроцький зазначав, що правила кримінально-правової кваліфікації не повинні змінюватися. Вони базуються на найбільш загальних положеннях — принципах, їх об'єктивний характер, наукова обґрунтованість, абстрагованість від вирішення конкретних питань саме і свідчить про їх стабільність. Проте життя складніше за теоретичні побудови і схеми. Більшість правил кваліфікації деяких злочинів викладена в постановках Пленуму Верховного Суду України. Останні ж не відзначаються особливою стабільністю, проте обов'язкові для судів і посадових осіб інших правозастосовних органів.

Зміни в правилах кваліфікації, на думку В.О. Навроцького, можуть бути поділені на такі: а) застосування яких погіршує становище особи, діяння якої кваліфікується; б) застосування яких покращує становище особи, діяння якої кваліфікується.

До першої групи В.О. Навроцький відносить, зокрема, вказівки про кваліфікацію скоєного за сукупністю норм, відповідне тлумачення оціночних понять, вказівки щодо розмежування злочинів. І навпаки, застосування правил, відповідно до яких діяння охоплюються не кількома, а однією статтею кримінального закону, про відсутність потреби застосовувати певні кваліфікуючі ознаки складу злочину, щодо необхідності застосування

статті про менш небезпечний злочин тощо означає поліпшення кримінально-правового становища особи.

В.О. Навроцький у період, коли був чинним Закон від 5 червня 1981 р. № 2022-X «Про судоустрій України», зазначав, що зміни в обов'язкових правилах кваліфікації мають таке ж значення, як і зміни в законі. Тому можна вважати, що їх слід враховувати, виходячи з тих же засад, що і зміни в законі.

Тобто, якщо нове правило передбачає погіршення становища особи, то його належить застосовувати лише при кваліфікації діянь, що вчинені після набрання чинності цим правилом, якщо ж нове правило передбачає покращення становища особи, то його слід визнавати підставою для зміни кримінально-правової кваліфікації. При цьому В.О. Навроцький уточнював, що чинне у 1999 р. кримінально-процесуальне законодавство не передбачало процедури такої зміни, і зазначав, що це було його прогалиною, яку необхідно усунути¹¹.

Згідно із Законом від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ мають рекомендаційний характер.

Різновидом зміни фактичних даних слід визнавати виявлення нових обставин.

Неправильним застосуванням кримінального закону, що спричинює скасування або зміну судового рішення, визнавалося: 1) незастосування судом кримінального закону, що підлягає застосуванню; 2) застосування кримінального закону, що не підлягає застосуванню; 3) неправильне тлумачення закону, що суперечить його точному змісту (ст. 371 КПК 1960 р.).

Оскільки від правильності кваліфікації діяння за певною статтею (її частиною) КК залежать вид і строк покарання, умови дострокового звільнення й інші важливі наслідки, то помилка в кваліфікації є обставиною, що істотно впливає на правильність судового рішення, а отже підставою для перегляду судового рішення в порядку виключного провадження.

Значні порушення вимог кримінального процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення, самі по собі не можуть бути підставою для зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення.

¹¹ Див.: Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. — С. 439—441.

Необхідно, щоб такі порушення, по-перше, були істотними, і, по-друге, щоб вони спричинили неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність. Так, обґрунтування судом правової кваліфікації кримінального правопорушення доказами, які відповідно до положень КПК є недопустимими, може потягти за собою формально неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність.

Як видову підставу зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення можна виділити оприлюднення (проголошення) рішень трьох повноважних інституцій, в яких викладаються (висловлюються) їх правові позиції з питань застосування норм законодавства про кримінальну відповідальність, а саме — правових позицій Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини і Верховного Суду України, висловлених останнім в рішеннях у справах, які він розглядав із підстав, визначених у ст. 445 КПК. Правові позиції зазначених судів визнаються джерелами кримінального права, обов'язковими для застосування судами

На нашу думку, як видову підставу зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення можна виділити оприлюднення (проголошення) рішень трьох повноважних інституцій, в яких викладаються (висловлюються) їх правові позиції з питань застосування норм законодавства про кримінальну відповідальність, а саме — правових позицій Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини і Верховного Суду України, висловлених останнім в рішеннях у справах, які він розглядав із підстав, визначених у ст. 445 КПК. Правові позиції зазначених судів визнаються джерелами кримінального права, обов'язковими для застосування судами.

За певних умов підставою зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення може бути і ратифікація Верховною Радою України міжнародного договору, що містить кримінально-правові норми. Таку видову підставу зміни кримінально-правової кваліфікації можна назвати зміною правових позицій, викладених у джерелах кримінального права, і, насамперед, у кримінальному законі.

Ми вважаємо, що підстави для зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення (злочину) умовно можна розділити на дві групи: кримінально-правові (матеріальні) і кримінально-процесуальні (процесуальні).

До процесуальних підстав зміни кваліфікації слід віднести:

– неправильне застосування матеріального закону про кримінальну відповідальність, у тому числі внаслідок визнання певних доказів, якими підтверджується (обґрунтовується) здійснена кваліфікація, недопустимими, недостовірними чи неналежними, та встановлення помилки у застосуванні матеріального закону про кримінальну відповідальність;

– встановлення нових фактичних даних (обставин вчинення діяння), які зумовлюють необхідність іншої його кримінально-правової оцінки.

До матеріальних підстав зміни кваліфікації слід віднести:

– зміну матеріального закону про кримінальну відповідальність, внаслідок якої вчинене діяння має діставати іншу кримінально-правову кваліфікацію зі зміною її формули та формулювання обвинувачення. При застосуванні цієї підстави слід враховувати положення КК про чинність закону про

кримінальну відповідальність у часі;

– зміну регулятивного законодавства у складах злочинів із бланкетними диспозиціями, у яких діяння позначаються формулюваннями типу «порушення правил», «незаконна діяльність», «порушення порядку» чи шляхом так званого відкритого переліку діянь тощо, або ж у яких суб'єкт злочину визначається також шляхом відкритого переліку, як це має місце у статтях 365² та 368⁴ КК, чи міститься відкритий перелік наслідків або предметів злочину у разі зменшення у зв'язку з цим обсягу обвинувачення — визнання тих чи інших діянь такими, що не є незаконними тощо;

– визнання Конституційним Судом України певних (тих чи інших) положень закону про кримінальну відповідальність чи іншого правового акта, застосованого слідчим, прокурором чи судом, неконституційними або надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення певної норми закону про кримінальну відповідальність, яким зменшується обсяг обвинувачення;

– набрання чинності міжнародним договором України, яким передбачені інші правила, ніж законом України про кримінальну відповідальність, якщо такі норми є самовиконуваними;

– набрання чинності рішенням Європейського суду з прав людини, в якому містяться правові позиції щодо змісту ознак певних складів злочинів, якщо їх застосування (врахування) зумовлює необхідність зміни кримінально-правової кваліфікації;

– прийняття (проголошення) Верховним Судом України постанови чи ухвали з підстав, передбачених ст. 445 КПК, в якій міститься висновок, що правова кваліфікація кримінального правопорушення, зроблена судом касаційної інстанції, є неправильною, і в резолютивній частині нового судового рішення Верховного Суду України згідно з ч. 2 ст. 455 КПК міститься висновок про те, як саме має застосовуватися відповідна норма закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь.

У кримінально-процесуальному розумінні підставами для перегляду судових рішень, у тому числі і в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, що набрали законної сили, може бути встановлення нововиявлених обставин, визначених ст. 459 КПК, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження, не допускається

У кримінально-процесуальному розумінні підставами для перегляду судових рішень, у тому числі і в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, що набрали законної сили, може бути встановлення нововиявлених обставин, визначених ст. 459 КПК, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження, не допускається. Зауважимо, що у зазначених випадках судові рішення в частині зміни кримінально-правової кваліфікації можуть бути переглянуті з інших підстав: зміни закону про кримінальну відповідальність, зміни регулятивного законодавства у складах злочинів з бланкетними диспозиціями.

Голова Верховного Суду України Я.М. Романюк (на час проведення форуму — Перший заступник Голови Верховного Суду України) на судово-правовому форумі, який відбувся 15 березня 2013 р. у рамках дня Юридичної практики у вступній доповіді «Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України» зазначив, що реформа потребує продовження і зауважив, що наділення Верховного Суду України повноваженнями переглядати судові рішення судів касаційної інстанції у зв'язку з неоднаковим застосуванням однієї й тієї ж норми матеріального права щодо подібних суспільно небезпечних діянь (ст. 445 КПК), і встановлення, що висновки Верховного Суду України, зроблені ним у рішенні, прийнятому за результатами

розгляду справи у зв'язку з неоднаковим застосуванням однієї і тієї ж норми матеріального права щодо подібних суспільно небезпечних діянь є обов'язковими для всіх органів державної влади і для всіх судів, які застосовують у своїй практиці витлумачену Верховним Судом України норму матеріального права, викликало неоднозначну реакцію в суспільстві. При цьому, характеризуючи юридичну силу зазначених висновків Верховного Суду України, Я.М. Романюк зауважив: «Я навіть не можу назвати іншу державу, в якій рішення суду має аж таку юридичну силу, адже ми не є країною, яка належить до англосаксонської системи права, ця норма не є прецедентом у класичному розумінні. Так визначив законодавець, і, як засвідчує практика, ця новела ефективно виправдовує себе. Інша річ, що ця обов'язковість переважно є декларативною і не забезпечена з метою їх дотримання». Водночас Я.М. Романюк констатував, що, як

свідчить практика, є непоодинокі випадки, коли суди нижчого рівня не зважають на висновки Верховного Суду України, які є для них обов'язковими, і це стосується не лише судів першої та апеляційної інстанцій, а й касаційних судів¹².

Вартими уваги є міркування Голови Верховного Суду України Я.М. Романюка, який на запитання, чи достатньо сьогодні у Верховного Суду України можливостей, щоб впливати на судову практику, відповів, що до повноважень Верховного Суду України в аспекті забезпечення єдності судової практики належить перегляд судових рішень у зв'язку з неоднаковим застосуванням однієї й тієї ж норми матеріального права у справах із подібними правовідносинами і право приймати за результатами розгляду такої справи остаточне рішення (зауважу, що лише названими правами повноваження Верховного Суду України щодо рішень, які ним можуть прийматися відповідно до ч. 2 ст. 455 КПК, не вичерпуються). Я.М. Романюк акцентує увагу на тому, що закріплення у законі обов'язковості для всіх судів України і органів державної влади, які застосовують витлумачену Верховним Судом України норму матеріального права, правових висновків Верховного Суду України, є надзвичайно важливим, такого повноваження немає в жодній іншій країні Європи, яка належить до системи континентального права. Також він зауважив, що це повноваження значною мірою декларативне,

¹² Див.: Судово-правовий форум «Правосуддя в Україні: реалії та перспективи» у рамках днів Юридичної практики 15 березня 2013 року. Збірник. — К., 2013 р. — С. 5—9.

оскільки не підкріплене механізмом забезпечення такої обов'язковості. На погляд Я.М. Романюка, доцільно було б передбачити у законодавстві в якості підстави для оскарження рішення суду невідповідність цього рішення правовому висновку Верховного Суду України, оскільки суд зобов'язаний привести свою практику у відповідність із правовими висновками Верховного Суду України¹³; повинна бути передбачена можливість оскаржити таке рішення і в апеляційному, і в касаційному порядку, що дозволило б виправляти судові помилки на рівні нижчестоящих судів і не допускати, щоб кожне рішення було предметом перегляду Верховним Судом України, що позитивно вплинуло б на строки розгляду справ¹⁴.

Щодо юридичної сили правових позицій (правових висновків) Верховного Суду України, викладених ним у рішеннях, прийнятих у справах, які ним розглядалися на підставі п.1 ч.1 ст. 445 КПК, то вона, на наш погляд, має бути аналогічною юридичній силі закону про кримінальну відповідальність, в тому числі й положенням про зворотну дію кримінального закону в часі

Підтримуючи позицію Я.М. Романюка щодо доцільності законодавчого закріплення як підстави для оскарження рішення суду його невідповідність правовому висновку (правовій позиції) Верховного Суду України, зауважимо, що відповідно до чинного КПК такі рішення судів можуть оскаржуватися за нововиявленими обставинами, про що йтиметься далі. Однак не всі рішення судів, які не відповідають правовим позиціям Верховного Суду України, помилкові (слід вважати помилковими). Даючи власне тлумачення певної конкретної норми закону про кримінальну відповідальність, Верховний Суд України фактично робить висновок, що правильним (точніше — найбільш правильним) є певне її тлумачення із кількох варіантів, які є у судовій практиці. Можливо, що Верховний Суд України дасть власне тлумачення норми закону про кримінальну відповідальність, яке відрізнятиметься від тих, які даються у порівнюваних ним рішеннях суду касаційної інстанції.

Про помилковість рішення суду в аспекті його невідповідності правовій позиції (правовому висновку) Верховного Суду України можна

говорити лише у разі, коли таке рішення прийняте після висловлення Верховного Суду України у конкретній справі, яка ним переглядається, власної правової позиції (правового висновку) щодо тлумачення конкретної норми закону про кримінальну відповідальність.

Щодо юридичної сили правових позицій (правових висновків) Верховного Суду України, викладених ним у рішеннях, прийнятих у справах, які він розглядав на підставі п.1 ч.1 ст. 445 КПК, то вона, на наш погляд, має бути аналогічною юридичній силі закону про кримінальну відповідальність, в тому числі й положенням про зворотну дію кримінального закону в часі. Тобто суд, приймаючи рішення щодо конкретної справи, має застосовувати відповідно до ст. 458 КПК як джерело права зазначені правові позиції (правові висновки) Верховного Суду України. Зворотну дію в часі повинні мати лише ті правові висновки (правові позиції) Верховного Суду України, відпо-

відно до яких вчинене діяння є таким, що не тягне кримінальної відповідальності через відсутність події кримінального правопорушення чи відсутності у діянні складу кримінального правопорушення, або ж статтю, за якою має кваліфікуватися діяння особи відповідно до правової позиції Верховного Суду України, передбачається більш м'яка кримінальна відповідальність чи іншим чином поліпшується становище особи.

Щодо процесуального порядку зміни кримінально-правової кваліфікації йтиметься далі. Зараз же зазначимо, що, по-перше, необхідно безпосередньо у КПК визначити порядок застосування (виконання) судами висновків (правових позицій), викладених у рішеннях Верховного Суду України, та застосування його правових позицій при кримінально-правовій кваліфікації дій обвинуваченого (засудженого) і, по-друге, що чинний КПК не містить заборони визнавати прийняті Верховним Судом України рішення з підстави, визначеної п.1 ч.1 ст. 445 КПК, і висловленої у них правової позиції (правового висновку), нововиявленою обставиною. Тому, на наш погляд, рішення судів, які не відповідають рішенням (висновкам) Верховного Суду України, мають бути (можуть бути) переглянуті в порядку провадження за нововиявленими обставинами.

(Продовження статті у наступному номері)

¹³ Тим самим, на нашу думку, Я.М. Романюк визнає правові висновки Верховного Суду України нововиявленими обставинами (як і правові позиції Конституційного Суду України в обґрунтованні неконституційності того чи іншого закону чи його частини) щодо вироків судів, які вступили в силу.

¹⁴ Див.: Председатель Верховного Суда Украины Ярослав Романюк: «Верховному Суду Украины необходимо предоставить возможность упреждать неодинаковое правоприменение, а не устранять его последствия» // Судебно-юридическая газета. — 2013. — 22 липня. — № 29—30. — С. 10; Див., також: ВС — USAID: проект у планах // Закон і бізнес. — 27 липня—2 серпня 2013 р. — № 30. — С. 4.

О.В. Константий,
науковий консультант
управління забезпечення
діяльності Судової палати
в адміністративних справах
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
доцент

S u m m a r y

The article deals with the problems of complex national transformation of some elements of administrative justice into the proper judicial (administrative) specialization. The author examines opinions on the role and tasks of administrative justice at the different phases of history, points to the Supreme Court of Ukraine input to introduction and practical realization of administrative justice in an independent Ukraine

Становлення і розвиток адміністративної юстиції в Україні

Триває двадцять другий рік, як Україна, спираючись на зроблений народом у 1991 р. вибір, стала на шлях утвердження незалежної національної держави, в якій панують народовладдя, верховенство права і засади соціальної рівності й гуманізму (статті 1, 3, 5, 8 та інші Конституції України). Упродовж усього періоду незалежної державності загальнонаціональними проблемами були й залишаються подальше (поглиблене) проведення адміністративної реформи, формування ефективної й відповідальної перед громадянським суспільством влади, передусім виконавчої (органів публічного управління). Це пов'язано з тим, що насамперед у діяльності останньої забезпечується практична реалізація більшості конституційних та інших прав і свобод фізичних осіб, створюються умови для задоволення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, розвитку народного господарства і підприємництва. Кінцевою метою державних перетворень, безумовно, є зростання загального рівня життя громадян України, створення сприятливого інвестиційного та економічного клімату, забезпечення прозорості та підзвітності населенню влади, підвищення авторитету права й закону, подолання правового нігілізму.

Разом із тим ефективною, такою, що відповідає стандартам «добро-го урядування», виконавча влада в сучасній адміністративній державі не може бути без здійснення щодо неї належного, об'єктивного і повного контролю з боку спеціально утворених адміністративних судів (інших форм адміністративної юстиції) за зверненнями «постраждалих» від її рішень, дій, бездіяльності приватних осіб. Це не суто національний винахід, а надбання сучасної цивілізації, традицій демократичного розвитку у світі¹. Судовий перегляд адміністративних рішень незалежними адміністративними судами є в наш час найважливішим стандартом Європейського Союзу, критерієм членства в ньому².

Український шлях становлення адміністративної юстиції був значно довшим і складнішим, ніж у середньому на європейському просторі. На вітчизняних теренах із часів Російської імперії понад три останніх

¹ Див.: Woehrling Jean-Marie. Judicial control of administrative authorities in Europe: toward a common model // <http://www.oecd.org/dataoecd/58/19/35937398.pdf>

² Див.: Звіт місії експертів Проекту Twinning «Підвищення ефективності та якості управління адміністративних судів в Україні», що реалізується в Україні за фінансової підтримки Європейського Союзу (компонент В 6) (за результатами візиту 30 січня — 3 лютого 2012 р.). — 36 с.

століття панувала авторитарна держава, а тому йшлося лише про можливість ініціювання «постражданою» приватною особою шляхом подання скарги (в інстанційному порядку чи до суду) перегляду неправомірного правового акта адміністрації, а не про відшкодування завданих його дією збитків, не про поновлення порушених суб'єктивних публічних прав. Скарга ідеологічно забезпечувала функціонування наглядового механізму в сфері державного управління спочатку в інтересах монарха, а потім — вищих партійних органів за дотриманням їхніх указів, постанов, директив чиновниками на місцях. Інститут скарги, зазначає К.А. Правилова, визначався владою не як засіб поновлення приватних прав, а як «публічна функція сприяння державному апарату»³. Тобто адміністративна юстиція почала розвиватися на українських землях із влади нагляду і тривалий час зберігала її функціональні ознаки й особливості.

Незважаючи на те, що дореволюційні вчені юристи висловлювали багато прогресивних думок, окремі прояви інституту адміністративної юстиції в Російській імперії практично повністю відповідали потребам поліцейської держави, функціонували в процесуальному порядку провадження за скаргою, мали характер наглядового «квазі-судового» механізму. Першою інстанцією розгляду скарг в першій половині XIX ст. були змішані присутності, другою та останньою — адміністративні департаменти урядового сенату. Ці органи діяли на основі Укладення 1802 р. та були дуже архаїчними⁴.

Ліберальні судові статuti 1864 р. частково сприяли набуттю сенатом властивостей органу адміністративної юстиції. Згідно з «Положенням про земські установи» від 1 січня того року цей орган став «арбітром» у публічних спорах між земськими представницькими органами влади та адміністрацією. М.Д. Загряцков зауважував, що тією мірою, як з розвитком правосвідомості суспільства розвивалася потреба у захисті від незаконних дій адміністрації, зацікавлені особи стали скаржитися в I-й департамент. Сенат приймав до розгляду скарги на неправомірні адміністративні акти (хоча не був на це уповноважений). Виконання таких функцій обґрунтовувалося загальним змістом статей I і II Статуту сенату, які визнавали його відповідно «найвищим місцем, якому в цивільному порядку суду, управління та виконання підпорядковані всі місця та

установи Імперії»; «органом, який здійснює вищий нагляд в порядку управління»⁵.

Але існувала певна невідповідність між функціями сенату та його організацією. Функціонально сенат мав бути фактично судом, але організаційно був стародавнім присутнім місцем. Сенатори призначалися виконавчою владою з «осіб перших трьох класів» (для призначення не вимагалось ні стажу, ні освіти). Процес у ньому, за словами вченого, нагадував консисторію: всі справи були в руках канцелярії. Остання ж підпорядковувалася через обер-прокурора Міністру юстиції. Слухання справ у сенаті відбувалися обов'язково за умови особистої присутності представника заінтересованого міністерства, який нарівні із суддями мав право вирішального голосу при прийнятті рішення за скаргою⁶.

У зв'язку з необхідністю проведення реформ, зумовленою революційними подіями, 17 січня 1905 р. Кабінет Міністрів заснував Особливу нараду для перегляду діючого устрою сенату. Однак міністр юстиції визнав повне реформування цього органу передчасним і вніс до Державної Думи проект, що передбачав тільки деякі зміни в порядку провадження й вирішення справ у сенаті⁷. Отже, реформи 1905—1906 рр. не ліквідували урядового свавілля та порушення адміністрацією вимог законності⁸.

Адміністративна юстиція почала розвиватися на українських землях із влади нагляду і тривалий час зберігала її функціональні ознаки й особливості

У 1917 р. після деяких невдалих спроб, які щоразу викликали жорсткий супротив реакційних правлячих груп, зауважував М.Д. Загряцков, сенат все ж таки був реформований і наблизився організаційно до касаційних департаментів. Була запроваджена незмінюваність сенаторів, змагальність, гласність процесу. Але ця реформа стала запізнілою даниною царського режиму, що відживав, перед вимогами часу⁹.

Створення місцевих органів адміністративної юстиції на теренах Російської імперії було передбачено в Положенні про суди у справах адміністративних, прийнятому Тимчасовим урядом 30 травня 1917 р. За цим Положенням влада судова в сфері публічно-правових відносин мала належати суддям в адміністративних справах, окружним судам та урядовому сенату. Для розгляду

⁵ Загряцков М. Д. Зазнач. праця. — С. 31.

⁶ Див.: Там само.

⁷ Див.: Курс правоведення по Народной энциклопедии изд. 1911 г. — Т. 2. Общественно-юридические науки (Административное право, Гражданское право) // <http://www.allpravo.ru/library/doc542p/instrum1706/>

⁸ Див.: Правилова Е. А. Зазнач. праця. — С. 137.

⁹ Див.: Загряцков М. Д. Зазнач. праця. — С. 30, 31.

³ Правилова Е. А. Законность и права личности: административная юстиция в России. — СПб., 2000. — С. 139 (Тут і далі — переклад автора).

⁴ Див.: Загряцков М. Д. Административная юстиция и право жалобы: В теории и законодательстве (Развитие идеи и принципы административной юстиции. Административный процесс и право жалобы в советском праве). — М., 1924. — С. 30, 31.

адміністративних спорів у губерніях та областях в окружних судах передбачалося утворення особливих адміністративних відділень у складі товариша голови і членів суду.

Визнаючи інститут адміністративної юстиції буржуазним, радянська влада пішла шляхом створення системи органів адміністративного контролю, в структурі яких були утворені спеціальні бюро для розгляду скарг

Втім, практичного втілення в життя нового правового інституту так і не сталося. Спочатку через економічні труднощі було відкладено утворення на місцях адміністративних відділень окружних судів, а виконання їхніх функцій покладено на цивільні, а згодом відбулася й Жовтнева революція¹⁰, в процесі якої були визнані ідеологічно ворожими всі інститути буржуазного судочинства, насамперед адміністративна юстиція.

Нарком юстиції Д.І. Курський заперечував саму можливість виникнення конфліктів між владою і громадянами в «пролетарській державі», де «немає місця протиставленню інтересів приватних підприємців державним, відповідних спорів». У зв'язку з цим, заявив він у 1918 р., «відпадає і саме питання про адміністративну юстицію»¹¹.

Окремо слід звернути увагу на спроби запровадження адміністративного судочинства в період нетривалого існування самостійної Української держави в 1917—1920 рр. Так, Конституція Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»), ухвалена Центральною Радою 29 квітня 1918 р., містила спеціальний розд. VI «Суд Української Народної Республіки». У статтях 60—68 цієї Конституції встановлювалося здійснення судової влади іменем УНР у рамках цивільного, кримінального й адміністративного законодавства виключно судовими установами. Передбачалося, що провадження в судах має бути прилюдним і усним; суд для всіх громадян, у тому числі членів Всенародних зборів та Ради Народних Міністрів, один і той самий; рішення судів не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади; найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки є Генеральний Суд, який не може бути судом першої та другої інстанції і мати функцій адміністративної влади¹².

У період Гетьманату П.П. Скоропадський 8 липня 1918 р. підписав закон про заснування Дер-

жавного Сенату як найвищої державної інстанції у судових і адміністративних справах. Цей орган складався з Адміністративного, Цивільного і Кримінального Генеральних Судів. У губерніях діяли судові палати, а найнижчою ланкою судової системи були мирові суди та їх судді¹³.

За часів Директорії в статті № 103 проекту Основного Державного Закону УНР передбачалося заснування в судовій системі України найвищого адміністративного суду. Цей суд повинен був на всій території України розглядати й вирішувати, дотримуючись судової процесуальної форми, питання про законність розпоряджень адміністративних органів та органів місцевого самоврядування¹⁴.

Отже, вже в часи перших спроб запровадження існування незалежної національної держави на українських теренах йшлося про створення юридичних гарантій судової захищеності особи від свавілля адміністрації, обмеження останньої в її роботі вимогами законності, судовий процесуальний порядок вирішення публічно-правових спорів, що властиво якраз правовій державі.

Але процеси історичного розвитку не обминули утвердження й на українських землях ідей диктатури пролетаріату і колективізму. 10 березня 1919 р. на Всеукраїнському з'їзді рад у м. Харкові було прийнято першу Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки. Цей документ закріпив перехід від всевладдя буржуазії до влади робітничого класу (соціалізму). Із цього часу приватноправові відносини почали практично повністю зникати, а суспільне життя зазнало суцільної централізації.

Визнаючи інститут адміністративної юстиції буржуазним, радянська влада пішла шляхом створення системи органів адміністративного контролю, в структурі яких були утворені спеціальні бюро для розгляду скарг. І.С. Гриценко пише, що зазначені бюро у перші роки свого функціонування діяли хаотично, без належної правової регламентації. Першим нормативним актом, спрямованим на вирішення зазначених проблем, а також на організацію порядку прийняття скарг та заяв громадян, стала постанова Президії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 14 вересня 1921 р. У ній було встановлено розгляд скарг громадян, як правило, на місцевому рівні повітовими бюро скарг, які таким чином були визначені першою інстанцією у загальній систе-

¹⁰ Див.: Николаева Л.А., Соловьева А.К. Административная юстиция и административное судопроизводство: зарубежный опыт и российские традиции: Сборник. — СПб., 2004. — С. 71.

¹¹ Курский Д. И. Гарантии правосудия и правосудие без гарантий / Избранные статьи и речи / Сост.: Амфитеатров Г.Н., Курский А.С., Шифман М.Л. — М., 1948. — С. 36.

¹² Див.: Болва Л.П. Маловідомі конституційні акти України — Конституція УНР 1918 року // http://cn.archives.gov.ua/statti/constituciyni_acts_Ukraine.html

¹³ Див.: Чаку Є.В. Становлення і розвиток адміністративного судочинства в Україні (від існування Київської Русі до здобуття Україною незалежності) // <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11hevdzn.pdf>

¹⁴ Див.: Кузьменко О.В. Адміністративна юстиція в Україні: Навч. посіб. — К., 2007. — С. 37.

мі оскарження на території УРСР. Проте подібна будова системи бюро скарг не сприяла ефективності та результативності їх діяльності. Оскільки цих органів не існувало на рівні найнижчих адміністративно-територіальних одиниць, в яких проживала більша частина громадян, що робило практично неможливою реалізацію ними права на скаргу¹⁵.

Отже, в перші роки радянської влади у вітчизняній юридичній теорії і практиці було започатковано правовий підхід, що буржуазний інститут адміністративної юстиції може в умовах панування влади робітників і селян бути успішно замінений інститутом скарги. Останній розглядався як ефективний засіб соціального контролю за бюрократією. З огляду на відсутність юридичних знань у пролетарських мас і селянства функцію «піклування» про захист їх прав та реагування на прояви порушення соціалістичної законності в 1922 р. було покладено на утворену прокуратуру. Прокурор отримав право на основі скарг громадян та за своєю ініціативою вносити протести органам влади для скасування незаконних, на його погляд, рішень¹⁶.

Тобто з того часу в радянському адміністративному процесі з оскарження рішень, дій, бездіяльності адміністрації, на відміну від сучасних принципів змагальності, диспозитивності та рівності сторін в адміністративному судочинстві, почала превалювати засада офіційності, яка передбачала обов'язок суду або прокурора самостійно порушити справу та зібрати в ній відповідні докази, якщо буде встановлено факт неналежного управління. Інакше кажучи, в процедурах захисту прав або законних інтересів окремої особи у стосунках з адміністрацією почав панувати інквізиційний публічний початок. Замість принципу верховенства права за умов відсутності нової системи законодавства було запроваджено застосування принципу «пролетарської доцільності».

У другій половині 20-х років ХХ ст., після нетривалого періоду непу, політиці правового лібералізму було покладено кінець. У 1925 р. А.І. Єлістратов писав, що радянське адміністративне право не потребує того підкреслення протилежності органів адміністрації та суду, яке мало слугувати гарантією суб'єктивних публічних прав громадянина в правовій державі. Забезпечення законності в радянському державному управлінні досягається іншими, ніж у буржуазних країнах, способами, в тому числі діяльністю прокуратури як «органу

державного нагляду за революційною законністю»¹⁷. М.П. Карадже-Іскров взагалі заявив, що суб'єктивне публічне право перестало бути цінним в очах теоретиків адміністративного права, оскільки в радянському будівництві «особистість стоїть на другому плані»¹⁸.

Інтерес до проблем адміністративної юстиції дещо активізувався в післявоєнний період, коли йшлося про уніфікацію і реформування законодавства про судочинство

Але в 1937 р. законодавець все ж таки допустив частковий судовий контроль законності управління. Постановою ЦВК СРСР № 94 і РНК СРСР № 603 від 11 квітня 1937 р. «Про скасування адміністративного порядку і встановлення судового порядку вилучення майна на покриття недоїмок по державних і місцевих податках, обов'язковому окладному страхуванню, обов'язкових натуральних постачаннях і штрафах з колгоспів, кустарно-промислових артілей і окремих громадян» було встановлено необхідність отримання органами управління санкції суду для примусового вилучення в державну казну майна громадян та організацій. Однак С.Н. Абрамов зазначав, що повноваження суду у цих справах обмежуються лише встановленням можливості застосування передбачених законом санкцій стосовно громадянина в тому вигляді, в якому про них ідеться в акті органу управління¹⁹, тобто мали «декларативний» характер.

Інтерес до проблем адміністративної юстиції дещо активізувався в післявоєнний період, коли йшлося про уніфікацію і реформування законодавства про судочинство. У 1946 р. проф. О.Ф. Клейнман у статті висловив міркування, що «норми, які регулюють порядок розгляду і вирішення справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, не належать власне до цивільного процесу. Тому правильним було б регулювати порядок здійснення правосуддя в адміністративних справах нормами адміністративного процесу, створивши спеціальні кодекси: адміністративний та адміністративно-процесуальний»²⁰.

Однак інші вчені тоді рішуче засудили такі ідеї. С.Н. Абрамов у статті «В советском праве не может быть административного иска» категорично розкритикував концепцію О.Ф. Клейнмана, стверджуючи, що «в СРСР немає жодного ґрунту для виникнення і розвитку адміністративної юстиції та адміністративного процесу» і «спроби обґрун-

¹⁷ Елистратов А. И. Административное право РСФСР. — Л., 1925. — С. 7.

¹⁸ Карадже-Искров Н. П. Новейшая эволюция административного права. — Иркутск, 1927. — С. 29—31.

¹⁹ Див.: Абрамов С. Н. Гражданский процесс. — М., 1948. — С. 338.

²⁰ Клейнман А. Ф. К разработке проекта Гражданского процессуального кодекса СССР // Социалистическая законность. — 1946. — № 11—12. — С. 35.

¹⁵ Див.: Гриценко І. С. Право скарги та його закріплення в адміністративному законодавстві УРСР у 20-х роках ХХ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2007. — Вип. 74/76. — С. 118.

¹⁶ Див.: Правилова Е. А. Значч. праця. — С. 138, 139.

тувати на основі чинного права наявність зазначених інститутів можуть принести тільки шкоду». Він також безапеляційно заявив, що адміністративний процес радянському праву не відомий²¹.

У 1977 р. в Конституції СРСР (ст. 58), а потім і в Конституції УРСР (ст. 56) вперше на конституційному рівні було визначено право громадян на оскарження до суду дій службових осіб, вчинених із порушенням закону, з перевищенням повноважень і які ущемляють їх права, на відшкодування втрат, заподіяних незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб при виконанні своїх обов'язків

Наслідком такого панівного підходу стала відмова в ході реформ судочинства в СРСР у 60-х роках ХХ ст. від позовної форми провадження при розгляді судами справ з адміністративних правовідносин на користь простої перевірки за скаргою правомірності адміністративних актів²². Через ідеологічне неприйняття можливості «повного» судового контролю за «сформованою народними масами і лише їм підзвітною адміністративною владою» радянське законодавство та практика пішли шляхом часткового визнання можливості оскарження лише окремих дій суб'єктів управління в непозовному провадженні у цивільному процесі. Такий підхід, зокрема, було запроваджено в прийнятих в 1961 р. Основах цивільного судочинства СРСР і союзних республік, а в 1963 р. — у Цивільному процесуальному кодексі УРСР (далі — ЦПК УРСР). Внаслідок цього розгляд справ з адміністративних правовідносин було виділено в окрему самостійну форму безспірного провадження.

У 1977 р. в Конституції СРСР (ст. 58), а потім і в Конституції УРСР (ст. 56) вперше на конституційному рівні було визначено право громадян на оскарження до суду дій службових осіб, вчинених із порушенням закону, з перевищенням повноважень і які ущемляють їх права, на відшкодування втрат, заподіяних незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб при виконанні своїх обов'язків. Разом із тим тривалий час через відсутність спеціального закону, який би визначав механізм реалізації цього права, зазначені норми були практично недіючими.

20 жовтня 1987 р. Верховна Рада СРСР внесла зміни до прийнятого на реалізацію положень ч. 2 ст. 58 Конституції Закону СРСР від 30 червня 1987 р. № 7287-ХІ «Про порядок оскарження до суду неправомірних дій посадових осіб, що ущемляють права громадян». Згідно з ними лише тоді громадянам було надано право звертатися із скар-

гами на незаконні дії посадових осіб безпосередньо до суду незалежно від попереднього їх оскарження до вищестоящего органу чи посадової особи. Як наслідок, Президія Верховної Ради УРСР 25 квітня 1988 р. доповнила ЦПК УРСР гл. 31-А «Скарги на неправомірні дій службових осіб, що ущемляють права громадян». Але оскарженню підлягали тільки дії, які одноособово здійснюються посадовими особами від свого імені чи імені органу, який вони представляють. Най-

більш поширені на той час акти, які приймалися органами влади й управління колегіально, судовому оскарженню не підлягали²³. За законодавством того часу не допускалося й оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень і дій посадових осіб, щодо яких нормативно був передбачений інший порядок оскарження (у тому числі відомчий)²⁴.

Обмежене судове оскарження неналежного управління тривалий час за умов дії ЦПК УРСР мало місце й за часів незалежної України (навіть після прийняття Конституції України 1996 р.). Враховуючи це, Конституційний Суд України прийняв кілька рішень, в яких було надано офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 55 Основного Закону України щодо права кожного оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також визнано неконституційними деякі положення цивільного процесуального законодавства, які обмежували таке оскарження в окремих випадках (рішення від 25 листопада 1997 р. № 6-зп (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи); від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001 (справа щодо конституційності ст. 248³ Цивільного процесуального кодексу України)).

Однак уже в Декларації про державний суверенітет України (ст. III) було закріплено здійснення державної влади за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову, інші засади, властиві концепції правової держави (народовладдя, верховенство конституції і законів тощо). Почалися пошук і розробка шляхів забезпечення ефективного й неупередженого захисту прав і свобод особи у відносинах з органами влади, постановки будь-яких форм публічного управління у межі закону за допомогою судового контролю. Вже Концепцією судово-правової реформи було

²¹ Див.: Абрамов С. Н. В советском праве не может быть административного иска // Социалистическая законность. — 1947. — № 3. — С. 8—10.

²² Див.: Тунина Н. А. Административный иск как средство защиты нарушенного публичного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Российский ун-т дружбы народов. — М., 2011. — С. 13.

²³ Див.: Єремєєв Д. В., Менсітов О. С. Деякі питання генезису судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів внутрішніх справ України // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. — 2011. — Т. 24. — № 1. — С. 188—194.

²⁴ Див.: Єремєєв Д. В., Менсітов О. С. Знач. праця. — С. 192.

передбачено запровадження в Україні посад адміністративних суддів у районних (міських) судах, колегій з адміністративних справ в обласних судах та Верховному Суді України, тобто створення повноцінної судової моделі адміністративної юстиції, вдосконалення відповідного законодавства.

Сьогодні адміністративна юстиція забезпечує повний судовий контроль за правомірністю рішень, дій, бездіяльності будь-яких суб'єктів, які реалізують владні управлінські функції на основі законодавства

Після прийняття Конституції України в 1996 р. практично розпочалася активна робота з підготовки процесуальної правової основи для адміністративного судочинства. За рішенням Уряду була створена робоча група з розробки проекту Адміністративного процесуального кодексу України, який мав бути розрахований на створення спеціального судового механізму захисту прав та інтересів приватних осіб у стосунках з адміністрацією. До складу робочої групи під керівництвом В.С. Стефанюка (Першого заступника Голови Верховного Суду України) увійшли провідні вчені в галузі адміністративного права (В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, О.П. Недбайло, В.І. Німченко, А.О. Селіванов та ін.), народні депутати України.

Отже, з самого початку прогресивна ідея запровадження роботи спеціалізованих адміністративних судів, адміністративного судочинства почала розвиватися у Верховному Суді України. У найвищому судовому органі в системі судів загальної юрисдикції України було розроблено й один із двох проектів законів, які склали основу для прийняття парламентом нашої держави Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС)²⁵.

Процесуальний механізм захисту адміністративними судами прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій у публічно-правових відносинах (при реалізації владних управлінських функцій відповідними суб'єктами) Верховна Рада України визначила у КАС, прийнятому 6 липня 2005 р. і введеному в дію 1 вересня 2005 р.

Діяльність адміністративних судів законодавець у КАС пов'язав передусім із захистом прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина. Кодекс поклав обов'язок на адміністративний суд при розгляді будь-якого публічно-правового спору між громадянином і суб'єктом владних повноважень керуватися принципом верховенства права та практикою Європейського суду з прав людини (ст. 8 КАС). У сфері адміністративного судочинства

допускається і гарантується право особи звертатися до суду для захисту своїх прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України. Законодавче закріплення цих загальноновизнаних світовим співтовариством положень започаткувало розвиток нового етапу ідеологічного оновлення вітчизняного законодавства про судоустрій і судочинство, заклало фундамент для впровадження у процесі судової реформи 2010 р. якісно нових (прозорих та конкурсних) процедур відбору й формування корпусу професійних суддів із проходженням кандидатами спеціального навчання, у тому числі щодо знання практики Європейського суду з прав людини в Національній школі суддів України.

Сьогодні адміністративна юстиція забезпечує повний судовий контроль за правомірністю рішень, дій, бездіяльності будь-яких суб'єктів, які реалізують владні управлінські функції на основі законодавства. За положеннями ч. 2 ст. 17 КАС і нормативні, й індивідуальні правові форми адміністрування можуть перевірятися адміністративними судами за позовами заінтересованих фізичних та юридичних осіб на предмет їх відповідності Конституції і законам України. Тим самим забезпечується законність і верховенство права у сфері публічного управління, діяльність відомств ставиться у правові рамки.

Національну систему адміністративної юстиції інстанційно очолює Верховний Суд України. Згідно із ч. 4 ст. 20 КАС найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції у випадках, установлених цим Кодексом, переглядає судові рішення адміністративних судів після їх перегляду в касаційному порядку. Судова палата в адміністративних справах була утворена Пленумом Верховного Суду України 23 вересня 2005 р.

Із вересня 2005 р. до набрання чинності 30 липня 2010 р. Законом від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» до повноважень Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України належав перегляд судових рішень адміністративних судів за винятковими обставинами (у разі неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм як матеріального, так і процесуального права). За чинним законодавством найвищий судовий орган в системі судів загальної юрисдикції в адміністративних справах переглядає рішення касаційних судів (передусім Вищого адміністративного суду України) у випадку допущення ними різного застосування у подібних суспільних відносинах тільки норм матеріального права (ч. 1 ст. 237 КАС).

²⁵ Стефанюк В.С. Судовий адміністративний процес. Монографія. — Х., 2003. — 464 с.

Натомість судовою реформою 2010 р. було визначено розвиток практики Верховного Суду України як судового прецеденту (джерела права). Зокрема, в ч. 1 ст. 244² КАС встановлено, що рішення Верховного Суду України, прийняте за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є тепер обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначені норми права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність з рішенням Верховного Суду України.

Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України, незважаючи на скорочення повноважень і запровадження процесуального «фільтра» у вигляді віднесення вирішення питань про допуск справ до провадження вищим спеціалізованим судом, вирішує значну кількість судових справ прецедентного значення

Крім того, за п. 2 ст. 237 КАС Верховний Суд України є в адміністративних справах судом забезпечення *restitutio in integrum*, тобто переглядає рішення національних адміністративних судів після встановлення порушення у них конвенційних прав і свобод особи Європейським судом з прав людини.

Слід зазначити, що Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України, незважаючи на скорочення повноважень і запровадження процесуального «фільтра» у вигляді віднесення вирішення питань про допуск справ до провадження вищим спеціалізованим судом, вирішує значну кількість судових справ прецедентного значення. Так, у 2012 р. цією Судовою палатою

було розглянуто 492 справи (у 349 випадках заяви про перегляд судових рішень в адміністративних справах не були задоволені; 135 судових рішень судів касаційної інстанції — скасовано повністю або частково). У 133 справах Верховним Судом України було встановлено неоднакове застосування одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах касаційними судами.

Ураховуючи вищенаведене та незважаючи на окремі перешкоди процесуального характеру, які не дають змоги Судовій палаті в адміністративних справах Верховного Суду України забезпечувати однакове застосування всіма адміністративними судами в державі норм самого КАС у процесі судочинства, практика Верховного Суду України за-свідчує нагальність існування механізму перегляду рішень касаційних судів, судові колегії яких нерідко допускають різне застосування одних і тих самих публічно-правових норм при вирішенні правових спорів у касаційному порядку (насамперед у податковій, митній сферах,

із правовідносин пенсійного та іншого соціального забезпечення тощо). Унаслідок прийняття Верховним Судом України постанов у межах чинних повноважень значною мірою, на нашу думку, створюються умови для подальшого утвердження верховенства права і законності в діяльності апарату публічної влади в державі, ефективного захисту прав і свобод приватних осіб у публічно-правових відносинах. Сьогодні вже впевнено можна стверджувати, що адміністративне судочинство стало самостійною і невід'ємною формою реалізації судової влади, наближає Україну до утвердження стандартів правової, демократичної, соціальної держави.

Вітаємо колегу!

4 листопада 2013 р. виповнилося 70 років судді Верховного Суду України у відставці, генералу-полковнику юстиції у відставці, заслуженому юристу України

Володимиру Васильовичу Денисенку.

Стаж його роботи на посаді судді становить 30 років, 10 із яких — у Верховному Суді України.

*Колектив
Верховного Суду України
сердечно вітає колегу
і зичить ліцного здоров'я,
добробуту та щасливих років
життя!*

Міжнародні зв'язки

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** провів зустріч із Надзвичайним і Повноважним Послом Французької Республіки в Україні **Аленом Ремі**, яка відбулася у Верховному Суді України 31 жовтня 2013 р.

Ярослав Романюк подякував Алену Ремі, а в його особі — державі й народу Франції за підтримку України в її євроінтеграційних прагненнях, зауваживши, що це дуже важливо для всіх державних інституцій України, зокрема і для судової системи, законодавче реформування якої ще триває.

Ярослав Романюк високо оцінив співпрацю Верховного Суду України з Касаційним судом Франції, Угоду про взаєморозуміння з яким було підписано у липні 2009 р. І, користуючись нагодою, висловив подяку технічному раднику при Міністерстві юстиції України Крістин Пільтан за організаційний супровід і високу результативність візиту суддів Верховного Суду України до Касаційного суду Франції у липні 2013 р. Досвід французьких колег, зауважив Ярослав Романюк, зокрема у застосуванні інституту преюдиційно-

го запиту, є особливо цікавим для України, оскільки надає можливість ефективно забезпечувати єдність судової практики.

Ален Ремі відзначив, що йому як дипломату, який працює в Україні з 2011 р., приємно бачити ті прогресивні перетворення, що від-

буваються в державі. Франція готова й надалі підтримувати Україну, співпрацюючи у різних сферах суспільного життя. Зокрема, це стосується й реалізації проектів Ради Європи та Європейського Союзу, спрямованих на удосконалення судочинства.

На прохання високого гостя Ярослав Романюк поінформував його про основні новели зареєстрованого у Верховній Раді України проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України», наголосивши на тому, що в цьому важливому документі максимально враховано позитивний досвід функціонування найвищих судових органів європейських країн.

У зустрічі також взяли участь аташе з питань співробітництва Посольства Французької Республіки в Україні **Анн Розенштайл**, заступник керівника економічного відділу цього Посольства **Юлія Сотьє**, начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України **Ліна Губар** та керівник прес-служби Суду **Людмила Момот**.

6—8 жовтня 2013 р. суддя Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України **Володимир Заголдний** взяв участь у двадцятому щорічному міжнародному симпозіумі з питань права і релігії «Релігія і права людини» у Міжнародному центрі права і релігієзнавства при Університеті імені Брігама Янга у м. Прово (штат Юта, США).

У симпозіумі взяли участь понад 80 делегатів із 43-х країн світу.

Цьогорічний захід було присвячено таким актуальним питанням, як зв'язок між релігією як системою світогляду, правами людини і судом як соціальним інститутом, напруженість і синергія між релігійними та іншими правами людини, релігійно-філософські основи прав людини.

Під час роботи сесії «Судове уявлення про свободу віросповідання як право людини» Володимир Заголдний виступив із доповіддю «Зв'язок релігії, прав людини і судів», у якій окреслив основні положення законодавства, що регулює в Україні правовідносини,

пов'язані зі свободою совісті й діяльністю релігійних організацій, та складні питання, що виникають при їх застосуванні, наголосивши, що завдання держави з урахуванням різних інтересів релігійних організацій, що діють в Україні, — сформувати надійну юридичну базу взаємовідносин із церквою на засадах демократії, справедливості, рівності.

Володимир Заголдний також ознайомив присутніх з інформацією про кількісний і якісний склад релігійних організацій в Україні, проаналізував судову практику, пов'язану з їх діяльністю, окремо увагу приділив тим кримінальним справам, коли офіційно зареєстрована релігійна громада діє з порушенням закону, поєднуючи обрядову чи проповідницьку діяльність із посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи.

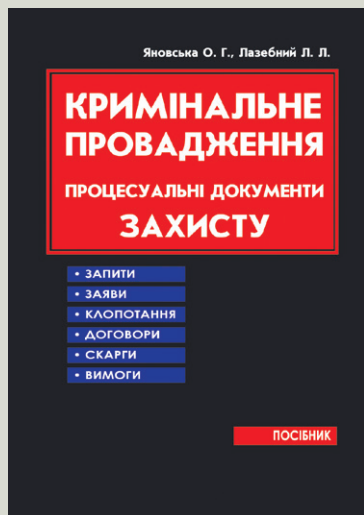
Суддя Верховного Суду України відзначив, що Україна вирізняється з-поміж країн пострадянського простору, забезпечуючи базовий рівень релігійної свободи, не надаючи особливих преференцій, не встановлюючи суттєвих обмежень для віросповідання. Наша держава сприяє дотриманню толерантності у відносинах між конфесіями, а адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу стане одним із інструментів створення в Україні цивілізованої правової системи, зазначив Володимир Заголдний.

Одна з цих книжок уже ваша!

Акція від журналу «АДВОКАТ»:

замовники двох видань третє отримують безкоштовно*.
Докладніше — на сайті журналу <http://iadvocate.com.ua>
та за тел. (44) 462-8266, 331-8171, 332-8171

* Отримання безкоштовно за умовами акції передбачає придбання за 1 грн.

Яновська О. Г. Кримінальне провадження. Процесуальні документи захисту :
посібник / О. Г. Яновська, Л. Л. Лазебний. — К. : Прецедент, 2013. — 160 с.

Вміщено зразки процесуальних документів захисту, що відповідають положенням Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., зокрема скарги під час досудового розслідування на бездіяльність слідчого, прокурора щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, неповернення тимчасово вилученого майна, а також нездійснення інших процесуальних дій, скарги на рішення слідчого і прокурора й інші.

Також запропоновано варіанти договорів про надання правової допомоги, угод про визнання вини та про примирення правопорушника і потерпілого, зразки клопотань під час підготовчого судового засідання, судового розгляду, документів апеляційного і касаційного оскарження, перегляду справ Верховним Судом України, заяв до Європейського суду з прав людини.

Зразки процесуальних документів : посібник / А. М. Бірюкова, Б. М. Грек, С. О. Куринська, О. Г. Яновська; за ред. С. О. Куринської. — Вид. 5-те, переробл. — К. : Прецедент, 2014. — 160 с.

Посібник містить матеріали до складання письмового кваліфікаційного іспиту для отримання Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Вміщені зразки документів, складені на основі власної практики колективу авторів та приведені у відповідність до чинного законодавства.

Книга зацікавить тих, хто готується до складання адвокатських іспитів. Матеріал придатний для використання як довідковий студентами вищих юридичних навчальних закладів, практикуючими юристами.

Куринська С. О. Цивільні процесуальні документи : посібник / С. О. Куринська, Л. Л. Лазебний. — Вид. 3-тє, переробл. — К. : Прецедент, 2013. — 168 с.

Матеріал упорядковано задля надання практичної допомоги у складанні позовних заяв до суду, скарг, клопотань, заперечень, пояснень, мирових угод та інших документів цивільного судочинства.

Охоплено позовне та наказне провадження, окреме провадження та за нововиявленими обставинами, а також стадії апеляційного і касаційного оскарження, виконання судових рішень, перегляду Верховним Судом України. В основі всіх матеріалів посібника — реальні цивільні справи.

